

Dainius Razauskas

Vytis

*simbolikos
požiūriu*

aidai

DAINIUS RAZAUSKAS

Vytis
simbolikos požiūriu

Baltas raitelis su iškeltu
kalaviju raudoname lauke

AIDAI
2008

UDK 929.6(474.5)
Ra284

Knygos leidimą parėmė
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

ISBN 978-9955-656-60-9

© Dainius Razauskas, 2008

© „Aidai“, 2008

TURINYS

Ižanga	7
1. Raitelis	11
2. Baltas raitelis raudoname lauke	36
3. Baltas raitelis su iškeltu kalaviju	58
Pabaiga	79
Santrumpos	81

*Baltam raiteliui su iškeltu kalaviju tamsiai raudonoje arkoje,
pasirodžiusiam man ankstyvoje vaikystėje karštinės
sukelto regėjimo metu*

IŽANGA

Antspaudai su raito riterio, rankoje iškėlusio kalaviją ar ietį, atvaizdu tarp Vakarų Europos valdovų, pradedant XII a., tapo labai populiariūs. Nuo XIII a. tokie antspaudai naudoti ir Rusios kunigaikščių, pavyzdžiui, Aleksandro Neviškio (Nevskio). Ne išimtis šiuo atžvilgiu ir Lietuvos kunigaikščiai, iš kurių pirmasis raitelį ant savo antspaudais iš 1338–1341 m. mums paliko Polocko kunigaikštis Narimantas Gediminaitis, po krikšto į stačiatikių tikėjimą pramintas Glebu. Vėliau raitelis su iškeltu kalaviju atsiranda ant Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo bei jo sūnų antspaudų (Jogailos – pradžioje su ietimi vietoje kalavijo, o kartais ir su slibinu po žirgo kanopomis), o po Kęstučio, nuo 1381 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio, nužudymo – ir ant jo sūnaus Vytauto antspaudais (prieš Kęstučiui tampant didžiuoju kunigaikščiu, ant jo antspaudais vaizduotas pėsčias karys). Būtent Vytautui esant didžiuoju kunigaikščiu, raitelis su iškeltu kalaviju įgauna Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbo prasmę. XV a. pradžioje, jei ne šiek tiek anksčiau, nusistovi ir herbo spalvos bei kompozicija: sidabriškai baltas šarvuotas raitelis su iškeltu virš galvos kalaviju raudoname skydo pavidalo lauke (žirgo kamanų spalva paskui kaitaliojosi tarp mėlynos ir auksinės)¹.

¹ E. Rimša, *Heraldika: Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004, p. 56–61.

Raito kario atvaizdą priimant kaip valstybės herbą, matyt, prisidėjo ir tai, kad Lietuva tuo metu jau daugiau nei ištisą šimtmetį gyveno nepaliaujamo karo sąlygomis, o „senovės lietuvių kariai buvo bemaž vien raiteliai, karo taktika iš esmės paremta žirgų eiklumu“².

Tačiau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbo istorinė kilmė, kaip, beje, ir jo mitologinė kilmė, šiuo atveju nėra mūsų užduotis. Herbo „mitologinės kilmės“ sąvoka pateisintina tuo, kad vieno ar kito simbolio arba atvaizdo priėmimas valstybės herbu vargu įmanomas kartu neįprasminant jo pagal vyraujančią toje valstybėje ir / arba jos visuomenėje ideologiją, taigi šiuo atveju – pagal senąją lietuvių religiją bei mitologiją, kuri tad irgi, vadinasi, turėjo būti palanki tokiam herbui įsigalėti. Nepatenka į mūsų užduotį ir santykis tarp slaviškojo (pirmiausia lenkiškojo *Pogoń*, *Pogonia*) ir lietuviškojo (*Vytis*, *Vytis*; manoma, vėlyvo) herbo pavadinimų³, tad jei toliau ir vartosiu pastarąjį, tai tik kaip įprastą nūdien terminą, bendrinį kalaviju ginkluoto raito kario pavadinimą, be jokių istorinių ar etimologinių kėslų. Ir išvis, jei turėsime reikalų su istorijos, mitologijos ir kalbos dalykais, tai tik tiek, kiek jie gali padėti nušviesti nagrinėjamo vaizdinio simboliką.

Juoba kad simbolika, ir apskritai, ir šiuo konkrečiu atveju – raitelio su iškeltu kalaviju simbolika, kurią kaip tik ketiname panagrinėti, – pačia savo esme nepriklauso išimtinai kokiam nors vienam ar kitam heraldiniam ženkliui, bet yra susijusi su kiekvienu atitinkamos struktūros

² Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija, II: Iki pirmųjų raštų*, Vilnius, 1987, p. 78.

³ Trumpai žr. E. Rimša, *Heraldika*, p. 63.

įvaizdžiu, taigi su bet koku „vyčio“ atvaizdu, nepriklausomai nuo jo pasirodymo vietos ir laiko. Nes ne ženklas yra simbolikos šaltinis, o atvirkščiai – simbolis kaip toks suteikia ženklui atitinkamą universalią, archetipinę prasmę ir, negana to, vienokia ar kitokia dalinė šios prasmės aktualizacija kaip tik yra motyvas (daugiau ar mažiau įsisąmonintas) atitinkamam heraldiniam ženklui pasirinkti. Iš čia ir plačių tipologinių palyginimų galimybė bei lemiamą reikšmę Vyčio simbolikai suprasti – visu jų semantikos rėpiamu mastu.

Taigi pamėginsime pažvelgti į mūsų valstybės herbą ne kaip į heraldinį ženklą, savo reikšme priklausomą nuo konkrečių laiko ir vietos aplinkybių, o kaip į simbolį, nušviečiantį susijusią su juo istoriją bei geografinę sritį savo gilumine, antlaike prasme.

Tuo tikslu atliksime irgi universalią, archetipinę analizės ir sintezės procedūrą: pirma suskaidysime kalbamą įvaizdį į atskirus dėmenis ir panagrinėsime jų simboliką, būtent – r a i t e l i o simboliką; b a l t o žirgo ir raitelio simboliką, juoba r a u d o n a m e lauke; pagaliau k a l a v i j o simboliką, – o paskui pamėginsime sudėti atskleistas prasmes vėl į vieną nedalomą vaizdinį ir, emocinių asociacijų „gyvuoju vandeniu“ perlieję, iš naujo „prikelti“ jį.

1. RAITELIS

Pirmiausia raitelio įvaizdis išreiškia tam tikrą santykį tarp žmogaus ir gyvūno, o žvelgiant į šį santykį simbolikos požiūriu – tarp žmogaus ir gyvūno pačiame žmoguje, kitaip sakant, tarp žmogaus sąmoningojo, dvasinio ir gyvuliškojo, gaivališkojo, gyvybinio pradų. Kalbant psichologijos terminais, turima omeny „teriomorfinė libido reprezentacija“. Pasak C. G. Jungo, tokios reprezentacijos „gydytojui gerai žinomos iš jo pacientų sapnų bei fantazijų, kuriuose instinktą dažnai žymi jautis, arklys, šuo ir t. t.“¹ „Taigi teriomorfiniai simboliai visuomet mena nesąmoningas libido apraiškas“². „Gyvūnas žymi instinktą, o kartu ir instinkto suvaržymą, taip kad žmogus tampa žmogumi tik pažabojęs savo gyvuliškąjį instinktyvumą“³.

Ypač dėmesį Jungas šiuo atžvilgiu skyrė būtent arklio, arba žirgo, įvaizdžiui. Būtent žirgas, pasak Jungo, daugelyje mitologinių tradicijų simbolizuoja žmogaus pasąmonę, taigi nesąmoningąjį, „gyvuliškąjį pradą žmoguje“⁴. Iš čia, beje, ir seksualinė žirgo simbolika, gerai žinoma, tarp kitų, ir lietuvių tradicijoje: užteks priminti žirgelio kanopų ištryptą rūtų darželį lietuvių liaudies dai-

¹ C. G. Jung, *Symbols of Transformation: An Analysis of the Prelude to a Case of Schizophrenia*, Second edition, Princeton University Press, 1990, p. 179.

² Ten pat, p. 180.

³ Ten pat, p. 262.

⁴ Ten pat, p. 277.

nose⁵. Savo ruožtu „herojus su žirgu, nesunku numanyti, simbolizuoja vaizdinį žmogaus, pajungusio sau gyvuliško instinkto sferą“⁶.

Taigi raitelis, simbolikos požiūriu, – tai visų pirma žmogus, pažabojęs savo gyvuliškąjį instinktą (reikia pabrėžti: ne atstūmęs ir pamynęs, bet ir ne akiai jam paklusnus, o būtent pajungęs, pažabojęs)⁷. Ir tai iš esmės

⁵ Pirmiausia žr.: B. Sruoga, *Raštai, IX: Tautosakos studijos 1921–1947*, I kn., Vilnius, 2003, p. 224–227, taip pat daug kur kitur.

⁶ C. G. Jung, *Symbols of Transformation*, p. 275. Žymi C. G. Jungo psichologijos sekėja M.-L. von Franz pasakoja: „Dar prisimenu vieno kavalerijos karininko sapną, jis prieš pat savo žūtį sapnavo, kad pas jį ateina kareivis ir sako: ‘Karininke, pažiūrėkite, ką jums parodysiu’. Ir parodė jam yrančią jo žirgo maitą. Jungas sapną interpretavo taip: ‘Šiltakraujis gyvulys, kuriuo esi, netrukus mirs. Štai kas jo laukia – bet ne tavęs. Tai tik šio šiltakraujo gyvulio maita suirs, bet ne tu pats’“ (F. Boa, *The Way of Dream: Conversations on Jungian dream interpretation with Marie-Louise von Franz*, Boston & London, 1994, p. 213–214). Čia raitelio žirgas interpretuojamas kaip žmogaus kūnas su visais jo instinktais, o pats raitelis – kaip žmogaus siela. Apie tokią raitelio įvaizdžio simboliką senosiose tradicijose žr. toliau.

⁷ Raitelis apskritai yra teisingo, idealaus santykio su gaivalu modelis, kurį, atskiru atveju, pageidautina būtų taikyti ir laisvajai rinkai, arba kapitalizmui: patirtis rodo, kad šitą „žvėrį“ sukausčius socializmo grandinėmis, išsenka visuomenės gyvybinės jėgos; kita vertus, naivu manyti, kad paleistas nuo grandinės jis nuves kur nors kitur nei į pražūtį – kaip kad ir raitelio nevaldomas žirgas. Tik jeigu estetiniai tautos išrinktųjų polinkiai bent kiek simboliškai atspindi jos dvasios būklę, tai Nepriklausomybės pradžioje nuo žirgo nusodintas Gediminas (turiu omeny jo vardo aikštėje Vilniuje jam pastatytą paminklą) brėžia abejotiną perspektyvą. (Apie raito valdovo paminklą tradiciją bei simboliką, susijusią su „pagrindinio mito“ vaizdiniais, atsižvelgiant į Petro I paminklą Peterburge, trumpai žr.: В. Н. Топоров, „О динамическом контексте „трехмерных“ произведений изобразительного искусства (семиотический взгляд): Фальконетовский памятник Петру I“, *Лотмановский сборник*, I, Москва, 1995, p. 432–433.) Dvasinį nepakankamumą, „nepajėgumą joti“ galiausiai mena ir nesugebėjimas priimti istorinės vėliavos su baltu raiteliu raudoname lauke.

skiria kilnų žmogų, „riterį“, nuo prasčioko, o platesniu mastu – apskritai žmogų nuo gyvulio. Šiaip ar taip, pati *riterio*, kaip kilmingo kario ir galiausiai tiesiog kilnaus, tauraus žmogaus, sąvoka iš tikrųjų remiasi raitelio įvaizdžiu, konkrečiai – senosios vokiečių aukštaičių kalbos žodžiu *ritter* ‘raitelis’ (= vok. *Reiter*, ang. *rider* ir kt.)⁸. Panašiai *kavalierius* (pavyzdžiui, kokio nors ordino, garbės kavalierius), į lietuvių kalbą patekęs iš lenkų *kawaler*, kur jis seniau irgi reiškė ‘riterį’, radosi iš prancūzų kalbos *cavalier*, *chevalier* ‘kilmingas karys’, pirmine reikšme – būtent ‘raitelis’ (iš it. *cavallo* ‘žirgas’)⁹. Jau senovės Romoje raiteliai (*equites*) sudarė atskirą, aukštesnį luomą ir t. t.

Su tuo, matyt, susijęs ir apskritai teigiamas požiūris į raitelį liaudyje, kaip antai prūsų, kurie sutiktą kelyje raitelį laikė gera lemiančiu ženklu. Štai Luko Davido liudijimu („Prūsijos kronika“, 1583 m.), „jie turėję ir tokį prietarą: jei jis [prūsas] kur nors išvykdamas pirma sutinkas sergantį, paliegusį žmogų, jis manęs, kad tai rodą nelaimę, kuri jam atsitiktų kelyje, todėl jis grįžtas atgal ir dar kartą persižegnojęs. O jei sutinkas vyrą, ir dar raitą,

⁸ Žr.: E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II, Heidelberg–Göttingen, 1965, p. 727–728; taip pat: W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, 2005, p. 529; М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Санкт-Петербург, 1996, III, p. 532; *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer, München, 2004, p. 1110, 1131–1132. Germanizmais šiaip jau laikomi ir lietuvių žodžiai *raitas*, *raitelis* (E. Fraenkel, min. veik., p. 691; W. Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno, 2007, p. 497). Su tuo nebūtinai nuolankiai sutikti, tik čia, deja, ne vieta šiuo klausimu plėtotis.

⁹ Žr.: E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg–Göttingen, 1962, p. 233; W. Boryś, min. veik., p. 224; J. Picoche, *Dictionnaire étimologique du français*, Paris, 1994, p. 104; taip pat: М. Фасмер, min. veik., II, p. 152.

ir šis jį nelabai garsiai pasveikinas, tai jis laikas ženklą, kad jo kelionė pasiseksianti“¹⁰. Atkreipkime dėmesį, kad raiteliui priešpriešinamas sergantis, paliejęs žmogus, taigi raitelis čia yra visokeriopos laimės, sėkmės ir sveikatos, iš esmės – tiesiog visavertės žmogiškosios būties simbolis.

Lietuvių kalboje šiuo atžvilgiu plg. būdvardžio *pėsčias* reikšmę ‘ištižęs, lėtas’, pavyzdžiui: *Aš nebuvo pėsčia, bet giesmės jau užmiršau* (Rimšė, Ignalinos r.); ir *nepėsčias* reikšmės ‘smarkus, drąsus, nenusileidžiantis’, pvz.: *Petraitis nepėsčias – prieš kelias bobas atsilaiko* (Kursėnai, Šiaulių r.), ir ‘sumanus, guvus’, pvz.: *Be reikalo man nori akis apdumti, nebijok, aš nepėsčia* (Jōniškis); taip pat frazeologizmo *ne pėsčias vaikščioja* reikšmę ‘turi vertę’; plg. ir būtent *raitas* reikšmę ‘smarkus, pašėlęs’, pvz.: *Oi te boba raita: kad ką, tai apšaudis per snukį* (Mielagėnai, Ignalinos r.); taip pat posakį *nė raitas neįjosi* ‘nesuprasi’: *Nė raitas neįjosi į jų padėjimą* (Rasėiniai) bei kt.¹¹ Panašiai rusų *неука* ‘šachmatų figūra pėstininkas’ (nuo *неуиу* ‘pėsčias’) kartu reiškia ‘eilinis, paprastas, pavaldus, niekingas žmogelis, turintis tylomis paklusti’¹² ir t. t.

¹⁰ ...sie auch diesen Vberglauben gehabt, daß wo Jme ein krank oder gebrechlich Mensch zum ersten begegnet, wenn er etwa worhin vorreisen wollen, liest er sich bedüncken, es were Jme eine Antzeigung alles Vnglücks, das vnder wegen Jme zustehen mochte, keret derhalben wieder umb, vnd segnete sich noch einmahl. Wo Jm aber ein Mann, insonder der dann zu Pferde war begegnet vnd grust Jn nicht mit gantzer lauter stimme, das acht er vor ein gutt Zeichen vnd daß auf seiner Reise Im viel glucks wiederfahren wurde. BRMS, II, p. 270, 298 (vertė Sigitas Plaušinitis).

¹¹ LKŽ, IX, p. 867–868; VIII, p. 666 (už primintus man šiuos žodžius dėkoju bičiuliui Jonui Vaiškūnui); XI, p. 74–75; *Frazeologijos žodynas*, redagavo Jonas Paulauskas, Vilnius, 2001, p. 517, 562.

¹² В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, III, Москва, 1982, p. 551.

Savo ruožtu sąmonė, pažabojusi ir įvaldžiusi savo gyvybines galias, tuo pat mastu įgyja galią, valdžią ir aplinkiniame pasaulyje. Iš čia raitelis – kaip valdžios simbolis, valdžios kaip tokios, tiek vidinės, tiek ir išorinės. Neatsitiktinai užtat ir ant Kęstučio antspaudo raitelis atsiranda, pakeisdamas pėsčią karį, kaip tik tada, kai tasai tampa didžiuoju kunigaikščiu¹³.

Jojimo kaip valdžios, valdymo simbolika irgi gana aiškiai atsispindi kalboje. Jojimas yra „sėdėjimas ant“ jojamo gyvulio, o *apsėsti, pasėsti, užsėsti* reiškia ‘užvaldyti’ (iš čia ir *apsėdimas*; prisiminkime iš tautosakos piktų dvasių, slogučių, velnių naktimis jodomus, t. y. apsėstus gyvulius, pvz.: *Viename dvare velnias jodė arklius. Kartą šerikas, pamokytas vieno zakoninko* [vienuolio], *išėjo tvartan su grabnyčios žvake ir pamatė velnią jojant ant arklio...*¹⁴); plg. frazeologizmus *sėdėti, sėsti ant sprando*, taip pat *joti ant sprando*, tiesiog *apjoti* ‘apveikti, nugalėti’, *užjoti* ‘užuiti, užengti’ ir pan.¹⁵ Frazeologizmas *raitas joja*, be kita ko, reiškia ir ‘savo valią primeta’, pvz.: *Joja ana raita ant to savo vyro* (Endriejāvas, Klaipėdos r.), ir kt.¹⁶ Panašiai lotynų žodis *possessio* ‘turėjimas, valdymas’, *posidēre* ‘užvaldyti, užimti’, *possidēre* ‘valdyti, veldėti, turėti užėmus’ (iš *potis* + *sedēre*) savaime apibūdina valdžią kaip „sėdėjimą ant“, o valdytoją – kaip „sėdintį ant“ valdomo dalyko, kaip jį „užsėdusį“¹⁷ (kaip **pat-sėdį* = *pat-valdį*).

¹³ E. Rimša, *Heraldika*, p. 58.

¹⁴ *Lietuvių tautosaka: Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*, IV, medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis, Vilnius, 1967.

¹⁵ Žr. *LKŽ*, IV, p. 358–361; XII, p. 284, 442–454.

¹⁶ *Frazeologijos žodynas*, p. 562.

¹⁷ Э. Бенвенист, *Словарь индоевропейских социальных терминов*, Москва, 1995, p. 77.

V. Propas pažymi atvejį iš stebuklinių pasakų, kai „nepaprastas pagalbininkas, prieš herojui sugrįžtant namo, uždraudžia jam girtis juo: ‘Žiūrėk, niekam nepasigirk, kad manimi jojai, o pasigirsi – sutrypsiu tave!’ Formulė ‘kad manimi jojai’, – V. Propo žodžiais, – tai tiesiog meniškesnis pasakymas, kad ‘tu mane valdai’“¹⁸.

Tačiau „joti“ ant savo „nepaprasto pagalbininko“, kuriuo tampa pažabotas gyvuliškas instinktas, – nelengvas uždavinys, reikalaujantis ypatingų įgūdžių, išsiugdomų paisant atitinkamų taisyklių, o tai galų gale ir sudaro dvasinę praktiką – vidinio „jojimo“ praktiką, arba mokslą ir meną, kaip sielai joti ant savo kūno.

Taip, sulig senovės iranėnų pažiūromis, žmogaus siela kūne prilygsta tiek šeimnininkui namuose, tiek raiteliui ant žirgo. Plg. *Dēnkart* 241–242:

Žmogaus kūne veikia keturios pagrindinės galios: siela, gyvybinė dvasia, fravaši ir sąmonė. Siela, kurią sudaro protas ir valia, yra kūno viešpats, kaip kad namų šeimnininkas savo namuose arba *r i t e r i s a n t s a v o ž i r g o*; ji vairuoja ir kūną, ir gyvybinę dvasią, sąmonę, fravaši bei vidinę dvasią (t. y. supratingumą). Visa tai yra sielos įrankiai.

Gyvybinė dvasia – tai vėjas, kurį gyvenimui prikelia savaiminė jo fravaši veikla. Būdama gyva, ji palaiko ir kūno gyvybę, kaip kad namų šeimnininko asmeninis gydytojas arba *r i t e r i o* mokytojas. Kai ji atsiskiria nuo kūno, kūnas miršta, kaip kad sugriūva namas, lūžus namo stuburui.

¹⁸ В. Я. Пропп, *Собрание трудов: Морфология (волшебной) сказки*, [р. 5–111]; *Исторические корни волшебной сказки*, [р. 112–436], Москва, 1998, р. 229–230.

Fravaši palaiko prigimtas kūno funkcijas ir jas prižiūri, kaip kad meistras ar ekonomas prižiūri šeimininko namus arba arklininkas – r i t e r i o ž i r g ą. Kai ji atsiskiria nuo kūno, kūnas nusilpsta ir tampa nepajėgus, kaip kad suyra laiku neparemontuojamas namas.

Sąmonė nušviečia šeimininko namus ir rodo kelią r i t e r i o ž i r g u i: šeimininką namuose ir r i t e r i a n t ž i r g o ji įgalina regėti, kaip kad saulė nušviečianti pasaulį arba žibintas namus. Kai ji atsiskiria nuo kūno, siela kūne kankinasi, o kūnas, nors ir gyvas, praranda jutimus.

Užtat siela, apsiginklavusi fravaši, sąmone, gyvybine dvasia ir kūnu, be išlygų privalo atlikti savo užduotį, dėl kurios buvo pasiūsta (šion žemėn). O jos užduotis – kovoti su Melu tol, kol jį įveiks, kaip kad r i t e r i s, p a d e d a m a s ž i r g o, sutriuškina ir įveikia priešus.¹⁹

Taip pat plg. *Dėnkart* 306.2–12:

Žmogaus esmė yra protas, kuris kūne vairuoja valią. Jis palaiko valią ir paragina ją siekti atitinkamų tikslų, sulaiko ją (nuo kitų) ir vadovauja jai. Jis tarsi r a i t e l i s, kuris paragina savo žirgą arba sulaiko kamanomis, valdydamas jį šlaunimis. Protas – tai galinga jėga, o valia – tai proto pagalbininkas, kurio padedamas jis išsigelbsti ir įveikia Priešininką... Užtat jis nenugalimas lyg narsus r a i t e l i s, kuris štai paragina savo žirgą ir lekia į priešą, bet štai

¹⁹ R. C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, London–New York, 2003 (1961), p. 271. Pasinaudodamas proga noriu padėkoti senam draugui Evaldui Drąsučiui, materialiai parėmusiam mane įsigyjant šią ir kai kurias kitas vertingas knygas (iš čia toliau minėsimų – G. Jobes, *Dictionary of Mythology, Folklore and Symbols*, New York, 1962; H. Jonas, *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God & The Beginnings of Christianity*, Boston, 1958, 2001).

suturi jį, kai geriau susirėmimo išvengti. Žmogaus valia be proto per savo kvailumą būtų nepastovi: (jis) pats sau tik kenktų, o savo priešininkui atneštų naudos, tarsi nevykęs r a i t e l i s, kuris ant nuosavo žirgo leidžiasi priešininko įviliojamas į pražūtį.²⁰

Kaip kad trumpai pasakyta kitur, „Siela valdo kūną kaip raitelis arklių“ arba, atskiru atveju, „Blogos mintys valdo žmogų kaip raitelis žirgą“²¹ ir pan.

Išplėtotą dvasinę jojimo simboliką Senovės Irane, pradedant Achemenidų laikais (taigi kone vos paplitus jojimui), liudija ir tai, kad „žyniai savo apdaru pasirinko raitelio aprangą“²².

Atsižvelgiant į būdingą priešinimąsi naujovėms senosiose tradicijose, galima spėti, jog būtent įsisąmoninta raitelio įvaizdžio simbolika buvo postūmis jojimo imtis praktiškai bei jam paplisti, o ne atvirkščiai.

Tantrinio budizmo (vadžrajanos) atstovas tibetietis

²⁰ Ten pat, p. 275.

²¹ И. В. Рак, *Мифы Древнего и раннесредневекового Ирана*, Санкт-Петербург–Москва, 1998, p. 101, 232.

²² М. Бойс, *Зороастрийцы: Верования и обычаи*, Санкт-Петербург, 2003, p. 107. Nors štai šumerų, pats ankstyviausias žinomas, jojimo paminėjimas liudija jį pradžioje buvus laikomą pavojingu ir kenksmingu (M. Belickis, *Užmirštas šumerų pasaulis*, Vilnius, 1972, p. 263). Ir senovės Romoje „Jupiterio flaminui buvo nevalia ne tik joti, bet net paliesti žirgo“ (Sir J. G. Frazer, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, London, 1994, p. 172); antai Aulas Gelijus „Atikos Naktyse“ X.15 sako, kad „Jupiterio flaminui joti žirgu draudžiama (*r e l i g i o e s t*)“ (M. Eliade, *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*, San Francisco, 1977, Nr. 214, p. 451). Pranciškaus Asyžiečio 1221 m. reguloje vienuoliams „taip pat draudžiama joti arkliais, jeigu to daryti neverčia liga ar kokia kita bėda“ (Pranciškus Asyžietis, *Raštai*, Kretinga, 1995, p. 47). Šiaip ar taip, jojimas nuo pat jo atsiradimo pradžios religiniu, dvasiniu atžvilgiu nebuvo neutralus.

Chögyamas Trungpa iškalbingai apibūdino pažengusios meditacijos būseną: „Jauties taip, tarsi sėdėtum balne, tarsi jotum ant aikštingo proto žirgo. Ir net jeigu žirgas po tavim staiga šokteli, tu pajėgi išsilaikyti balne. Kol tvirtai sėdi balne, gali atsispirti bet kokiam išgaščiui, bet kokiam netikėtam šuoliui. Ir jei tik kada suglebęs išslystum iš balno, paprasčiausiai atstatai savo padėtį – nekrenti nuo žirgo. [...] Nuolat atstatai savo padėtį balne. Karys niekuomet nesileidžia išmušamas iš balno. Jei kas nors staiga prišoka ir sako: ‘Tuoj tave užmušiu!’, arba: ‘Padovanosiu tau milijoną dolerių!’ – neapstulbsti. Tik atstatai savo padėtį balne.“²³

Su tuo susijęs ir Vėjo žirgo vaizdinys, tibetietišškai *lungta* (*lung* ‘vėjas’ ir *ta* ‘žirgas’). Chögyamo Trungpos apibūdinimu, „vėjas gali atūžti siaubinga jėga, lyg taifūnas, vartantis medžius bei griauantis namus, o vandeny sukeliantis milžiniškas bangas. Asmeninis tokio vėjo patyrimas pasireiškia galingu visiško dalyvavimo čia ir dabar jausmu. Žirgo aspektas reiškia, kad, nepaisant visos vėjo galybės, tu vis dėlto išsaugai stabilumą. Gyvenimo sumaištis niekuomet neišmeta tavęs iš balno, pakilimas ar depresija niekuomet neišverčia tavęs iš balno. Tu joji ant savo gyvybinės energijos.“²⁴

Verta atkreipti dėmesį ir į Vėjo žirgo įvaizdį „Tibeto mirusiųjų knygoje“, tik čia juo joja ne gyvas žmogus, o mirusiojo „sąmonė“: „O kilmingasai, nerimstančio karmos vėjo pučiama tavo sąmonė, nebeturėdama į ką atsiremti, bejėgė j o j a v ė j o ž i r g u tarsi plunksna, sūpuojama ir blaškoma į šalis“²⁵.

²³ Ch. Trungpa, *Shambhala: The Sacred Path of the Warrior*, Boston–London, 1988, p. 75.

²⁴ Ten pat, p. 114.

²⁵ *The Tibetan Book of the Dead: The Great Liberation through*

Vadinasi, dvasinio tobulėjimo tikslas galų gale yra ne kas kita, kaip pažaboti savo karmos „vėjo žirgą“, išmokti „joti“ ant nesuvaldomo savo minčių, jausmų, nuotaikų, potraukių ir baimių žirgo, ir tai turi lemiamą reikšmę ne tik tebesant gyvam, visam žmogaus gyvenimui, bet ir sielos pomirtiniam likimui. Šia prasme galima netgi tarti, jog dvejoją sielos pomirtinį likimą, žinomą daugelyje tradicijų, kaip tik ir lemia tai, ar žmogus gyvenime tapo „raiteliu“, ar ne.

Dėl dvejojo sielos pomirtinio likimo kartu su G. van der Leeuw galima prisiminti „gausius ir itin įvairius vaizdinius, perteikiančius mirusiojo palaimą arba praeikimą. Jie žinomi visame pasaulyje. Mirusieji patenka į rojų arba pragarą priklausomai nuo turimos galios, kuri savo ruožtu gali būti maginė-religinė arba dorovinė-religinė, arba jungti savyje abi. Šį požiūrį į sielos likimą labai aiškiai išreiškia ir plačiai žinomas motyvas apie *du kelius*, atsiveriančius žmogui po mirties“.²⁶ Čia bus gana paminėti nuo pat „Rigvedos“ žinomus vėdiškuosius *pitṛ-yāna-* ‘protėvių kelias’, arba ‘kelias pas protėvius’, ir *deva-yāna-* ‘dievų kelias’, arba ‘kelias pas dievus’ (ypač plg. upanišadas: „Čhandogja“ 5.10.1–8, „Praśna“ 1.9–10 bei kt.). Galbūt šiuo atveju vėta atkreipti dėmesį į tai, kad

Hearing in the Bardo by Guru Rinpoche according to Karma Lingpa, a new translation from the Tibetan with commentary by Francesca Fremantle and Chögyam Trungpa, Berkeley and London, 1975, p. 74. A. Kugevičiaus vertimas skamba taip: „Kilmingasis, tave, netekusį sąmonės ‘atramos’ (kūno), be paliovos blaško [karmos] vėjas. Jo ‘kvėpavimo žirgo’ esi lyg plunksnelė nešiojamas šen bei ten“ (*Tibeto mirusiųjų knyga*, iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas–Vilnius, 2002, p. 196).

²⁶ G. van der Leeuw, *Religion in Essence and Manifestation*, New York–Evanston, 1963, p. 327.

pats sen. indų kalbos žodis *yāna-* ‘kelias, kelionė’, bet ir ‘keliavimo priemonė (važiuoklė ar kt.)’, yra padarytas iš veiksmazodžio *yā-* ‘eiti, vykti, judėti, keliauti, važiuoti’ (esamojo l. vienaskaitos III a. lytis – *yāti*), kuo tiksliausiai atitinkančio (rytų) baltų veiksmazodį **jāti* (lie. *jóti*, la. *jāt*), kuris pradžioje irgi bus reiškęs apskritai ‘eiti, judėti’ (tai gal liudytų upėvardžiai *Jotijà, Jotùlė, Jótupis* bei pan.)²⁷, o vėliau įgavusio pagrindinę reikšmę ‘raitam vykti’²⁸.

Šiaip ar taip, baltų tradicijoje mirusieji į aną pasaulį ištis nuo seno keliaudavo raiti, taigi jodavo. Antai garsioje ištraukoje iš 1249 m. vasario 7 d. „Vokiečių ordino taikos sutarties su atkritusiais Pamedės, Varmės ir Notangos prūsais“ sakoma, jog prūsų žyniai (*Tulissones vel Ligascho-nes*) per laidotuves „tvirtina matą čia pat esantį velionį, skriejantį a n t ž i r g o per vidurį dangaus, pasipuošusį žvilgančiais ginklais, nešantį rankoje vanagą ir su dideliu būriu palydos vykstantį į kitą pasaulį“²⁹.

G. Beresnevičius šią žinią gretina su tautosakos duomenimis: „Vienoje pasakoje teigiama, jog toks [kelionei į

²⁷ Žr. A. Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981, p. 137. Tokią nuomonę savo ruožtu patvirtintų upanišados, būtent „Taitiryja upanišada“ 1.4.3, kurioje minėtas sanskrito veiksmazodis (es. l. III a. daugiskaitos lytimi) pavartotas būtent vandens ar upės tėkmei apibūdinti: *yathāpah pravata yanti* ‘kaip kad upės žemyn bėga’ (*The Principal Upaniśads*, edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan, London, 1953; New Delhi, 2000, p. 531).

²⁸ Nors štai *LKŽ* (IV, p. 358) tebėra išskirta ir reikšmė apskritai ‘nešti, vežti, gabenti’, pvz.: *Ką čia joji, r a t u o s e paslėpęs?* (Siesikai, Ukmergės r.).

²⁹ ...asserunt, se videre presentem defunctum per medium celi volantem in equo, armis fulgentibus decoratum, nisum in manu ferentem et cum comitatu magno in aliud seculum procedentem: *BRMS*, I, p. 239, 241 (pagal Leono Valkūno vertimą).

aną pasaulį] atsiųstas arkllys keleivį pradeda kelti aukštyn“, be to, „šiuo aspektu prisimintina lietuvių pasaka, kurioje pas merginą atjojęs miręs mylimasis ar sužadėtinis mėgina ją nusigabenti į pomirtinį pasaulį ir nešasi ją ant žirgo“, pagaliau „kai kuriais atvejais mirusysis raitas ant savo žirgo skrieja oru“; šiaip ar taip, Beresnevičiaus nuomone, „žirgo kaip mediatoriaus funkcija abiejose pasakose labai ryški. Apie panašius tikėjimus liudija ir palaidojimai baltų žemėse, kur randami arklių griaučiai ar galvos; istoriniai aprašymai – lietuvių kunigaikščiai nuo Šventaragio laikų deginami drauge su savo žirgais; lietuvių paprotys nelaisvėn paimtus riterius aukoti dievams, sudeginant raitus. Iš viso to galima daryti išvadą, kad lietuviai, kaip ir kitos ide. tautos, manė, jog mirusysis į aną pasaulį geriausiai gali nusigauti raitas“.³⁰ Šiuo atžvilgiu įdomu ir tai, kad šiuolaikinėje „Baltarusijoje, Ivanovo rajone, užfiksuotas pilkapių pavadinimas *Погоня*“³¹, t. y. pilkapis pavadintas Vyčio vardu.

Lietuvių tradicijoje raitelis turi pranašumą ir eidamas pro paties rojaus vartus. Antai vienos lietuvių pasakos herojus aname pasaulyje *prijojo labai aukštą kalną. O ant kalno aukso dvaras, sidabro bromos. O apei bromą didi*

³⁰ G. Beresnevičius, *Dausos: Pomirtinio gyvenimo samprata senoje lietuvių pasaulėžiūroje*, Vilnius, 1990, p. 127; plg.: G. Beresnevičius, „Dievas raitelis“, *Kultūros barai*, 1994, Nr. 4, p. 43. Papildomai žr.: N. Vėlius, *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*, Vilnius, 1987, p. 184–185; M. Gimbutienė, *Baltai priešistoriniais laikais: etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*, Vilnius, 1985, p. 176.

³¹ А. А. Прохоров, „О мифологической основе сюжета конного состязания в славянских исторических преданиях и фольклоре“, *Балто-славянские исследования*, XV, Москва, 2002, p. 431 (su nuoroda į: Л. У. Дучыц, *Археалагічныя помінкі ў назвах, вераваннях і паданнях беларусаў*, Мінск, 1993).

*daugybė buvo kareivių, kurie stovėjo ant vartos [= sargyboje]. Ir kuris raitas prijoja pri to dvaro, tada anie meilingai prijema ir visus reikalus parkrato, pažiūri, ar vertas, ar nevertas įleisti į tą dvarą*³². Juoba kad lietuvių tradicijoje „žmogus į pragarą, – G. Beresnevičiaus žodžiais, – niekada nejoja raitas, ant žirgo“³³. Kitaip sakant, jei velionis yra raitelis, jis joja į aukštutinį, dangiškąjį mirusiųjų pasaulį, į rojų; jei ne, eina į žemutinį, požeminį mirusiųjų pasaulį, į pragarą.

Tačiau velionis ne tik pats joja raitas. „Lietuvių pasakose herojui kartais per sapną pasirodo *kažkoks žmogus ant žirgo*, nurodantis kelią į pomirtinį pasaulį. Šis kelrodis apibūdinamas kaip *aukštas žmogus ant širmo žirgo*“³⁴. Plg. ir latvių mitologinę sakmę: *Viens vīrs iziet naktī laukā un ierauga lielu, pelēku jājēju ar pelēku zirgu līdz paspārnei* „Vienas vyriškis išėjo naktį laukan ir pamatė aukštą ligi pastogės, pilką raitelį ant šyvo arklio“, o iš ryto, patyręs apie kaimynų šeimoje mirusį naujagimį, suprato, *ka vakarvakarā Nāvi redzējis* „kad vakar vakare matė Mirtį“³⁵. Vis dėlto „žirgo kaip mediatoriaus reikšmė rodo, kad sapne pasirodantis raitelis gali būti aiškinamas kaip iš transcendentinės erdvės išnyrantis personažas, turintis parodyti kelią į pomirtinį pasaulį“³⁶. Todėl „įtikėtina, kad ir raito mirusiojo vaizdinys sietusi su kažkokia raita dievybe, galinčia laisvai judėti tarp dangaus ir žemės. Miru-

³² *Pasakos, sakmės, oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Vilnius, 1973, p. 141: Nr. 34.

³³ G. Beresnevičius, *Dausos*, p. 97.

³⁴ Ten pat, p. 125.

³⁵ *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. Izlase*, sastādītāja A. Ancelāne, Rīga, 1991, p. 372.

³⁶ G. Beresnevičius, *Dausos*, p. 128.

sis, 'sėsdamas' ant žirgo, tuo būdu įeina į mediatoriaus archetipą ir gali atlikti transcendentinį šuolį³⁷.

Šiaip ar taip, raita ant žirgo pasirodo ne tik mirusio žmogaus siela, vėlė, bet ir aukštesnio rango mitinės būtybės.

Pagaliau raitas lietuvių tradicijoje joja net pats Dievas. Antai pasakoje kartą kalvis *išgirdo ką atvažiuojant, išėjo pasitikti. Žiūri, žiūri – atjoja Pons Dievs ir liepia pakaustyti savo žirgą*³⁸. Raitas ant žirgo Dievas paprastai pasirodo tradicinėse latvių dainose³⁹. Esama pagrindo manyti, beje, kad būtent Dievas ir išmokęs žmogų joti. Štai pasak vienos etiologinės sakmės, labai seniai, kai po žemę dar vaikščiojo seneliu pasivertęs Dievas, sykį jis pamatė žmogų, kuris vedėsi arklį, ir tarė jam: *Klausyk, žmogau, kam tu tą arklį vediesi, o pats eini pėsčias? Sėsk ant arklio ir be jokio vargo nujosi...*⁴⁰

Tačiau iš dievų lietuvių tradicijoje pirmiausia raitelis yra Perkūnas. Tiesa, dažniau Perkūnas per dangų važiuoja archajiškesne keliavimo priemone – ratais⁴¹, tačiau nere-

³⁷ G. Beresnevičius, *Dievas raitelis*, p. 43.

³⁸ *Lietuviškos pasakos*, II, surinko Jonas Basanavičius, Vilnius, 2003, p. 51: Nr. I.33. Tai pereina ir į krikščioniškąją tradiciją, plg. J. Basanavičiaus pateikiamą „Velykų maldele“ iš Ramoškių sodžiaus, Žagarės parapijos: *Aš mažas vaikelis / Kai pupų pėdelis, / Skyčiau kvietkelę, / Klojau ant kelio. / V i e š p a t s a i j o j o, / Linksmai giedojo. / Velykų rytą / Lelija pražydo. / Ne dėl manęs vieno – / Dėl viso svieta* (Juodoji knyga, surinko Jonas Basanavičius, Vilnius, 2004, p. 172). Dėl tos pat priežasties, matyt, ant žirgo bus pasodintas ir šv. Jurgis, pirmaisiais krikščionybės amžiais neturėjęs nieko bendra su jojimu (tiesa, tai atsitiko jau Balkanuose, dar nepasiekus Lietuvos).

³⁹ P. Šmitas, *Latvių mitologija*, Vilnius, 2004, p. 23.

⁴⁰ J. Elisonas, „Dievas Senelis: Pasakos apie negyvosios gamtos kūnų, augalų ir gyvūnų atsiradimą ir taip pat apie Dievą Senelį, kuris kitą kartą po žemę vaikščiojo ir žmones gyvenimo mokė“, *Mūsų tautosaka*, IX, red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas, 1935, p. 123: Nr. 300.

⁴¹ Panašiai vienas iš vedų griausmavaldžio Indros epitetų yra *ra-thesthar-*, pažodžiui 'ratuose stovintis', kaip kad ir iranėnų *raθaēstar-*,

tai jis pasirodo ir būtent raitas ant žirgo. Pirmiausia galbūt todėl, kad ir pats žirgas yra paplitęs perkūno (griaustinio) bei žaibo įvaizdis. Kaip antai lietuvių mįslėje (paliudytoje pradedant XVIII a.): *Toli žirgas žvengia, arti kamanos skamba*⁴²; arba štai: *Šiapus Nemuno kamanos žvilga, anapus – žirgas žvengia*⁴³; *Turkų žemėj žirgas žvengia, lenkų žemėj kamanos blizga*⁴⁴; *Prūsų žemėje žirgas žvengia, mūsų žemėje kamanos skamba; Anam šoni marių žirgai žvengia, kitam šoni kamanos skamba*⁴⁵ ir pan. Plg. atitinkamas baltarusių mįslės: *Сівенькі жарабец на ўсёму свету ржэць* „Šyvas eržilas per visą pasaulį žvengia“; *Сівы жарабец на ўсё царства заржаў* „Šyvas eržilas ant visos karalystės sužvengė“; *Заржаў жарабёнак на Сіянскай гарэ, а ўчулі голас на гасударскім дварэ* „Sužvengė kumeliukas ant Siono kalno, o balsas pasigirdo pono dvare“; *Як заржаў жарабок на крутой гарэ, а як адыржаліся кабыліцы ў турэцкай зямліцы* „Kad sužvengė eržilas ant stataus kalno, net turkų žemėj kumelės atsiliepė“⁴⁶. Ukrainiečių: *Біг кінь білобокий через Дунай глубокий; як упав – заіржав:*

tapęs terminu, žyminčiu kilmingą karį, kilmingąjį apskritai; taigi kilmingasis, prieš paplintant jojimui, buvo „tas, kuris stovi žirgų traukiamuose kovos ratuose“ (Э. Бенвенист, *Словарь индоевропейских социальных терминов*, p. 191).

⁴² BRMŠ, IV, p. 22; *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: priežodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius, 1956, p. 410–411; žr.: *Lietuvių tautosaka, V: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė K. Grigas, Vilnius, 1968, p. 465: Nr. 5522; *Mįslių skrynelė: 3000 lietuvių mįslių ir minklių*, sudarytojas Stasys Lipskis, Vilnius, 2002, p. 83; *Tauta ir žodis*, V, red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas, 1928, p. 578: Nr. 81.

⁴³ *Mįslių skrynelė*, p. 84.

⁴⁴ *Lietuvių tautosaka*, V, p. 465: Nr. 5523.

⁴⁵ *Tauta ir žodis*, V, p. 583, 584: Nr. 52, 101.

⁴⁶ *Загадки, складальнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі, 2-е виданне, выпраўленае і дапрацаванае*, Мінск, 2004, p. 36: Nr. 159–162.

увесь світ задрижав „Bėgo žirgas baltašonis per gilų Dunojų, parkritęs sužvengė – visas pasaulis sudrebėjo“; Сивий жеребець на увесь світ іржет „Šyvas eržilas per visą pasaulį žvengia“⁴⁷. Rusų: Конь бежит, земля дрожит „Žirgas bėga, žemė dreba“; За горам, за долам жеребец заржал „Už kalnų, už klonių eržilas sužvengė“; Сивый жеребец на все царство ржет „Šyvas eržilas per visą karalystę žvengia“; Ржет жеребец на перегороде, слышен его голос в Нове-городе „Žvengia eržilas ant pergardžio (pertvaro), balsas girdėti Naugarde“ ir pan.⁴⁸ Kiek kitokia latvių mįslė irgi liudija, kad Perkūnas buvo įsivaizduojamas arklio (šiuo atveju – kumelės) pavidalu: *Līka ķēve pa gaisu skrien, uguns zobos* „Kreiva kumelė oru lekia, dantyse ugnis“⁴⁹. Tokio pobūdžio įvaizdžių senumą liudija, tarkim, „Brihadaranjaka upanišada“ 1.1.1, kurioje apie aukojamą žirgą sakoma: „Kai jis prasižioja – žaibuoja, nusipurto – griaudžia“⁵⁰.

Beje, latvių kalboje žodžiai *spirt* ‘spirti (apie žirgą)’, *spēriens* ‘spyris’ tapo pagrindiniais perkūno trenksmo pavadinimais (plg. jau Gothardo Fridricho Stenderio 1789 metų „Latvių kalbos žodyne“, kur *spēriens* į vokiečių kalbą kartu verčiamas ir kaip *Pferdeschlag* ‘arklio spyris’, ir kaip *Donnerschlag* ‘perkūno trenksmas’)⁵¹. Plg. perkūno įvaizdį mįslėse: *Skrien liču loču, rūkdams sperdams* „Lekia

⁴⁷ Народні загадки, у порядкування Миколи Дмитренка, Київ, 2003, p. 22–23: Nr. 138, 139.

⁴⁸ Загадки, издание подготовила В. В. Митрофанова, Ленинград, 1968, p. 24–25: Nr. 279, 287, 289, 290 ir toliau.

⁴⁹ *Latviešu tautas miklas: Izlase*, sastādījusi A. Ancelāne, Rīgā, 1954, p. 209: Nr. 2259.

⁵⁰ *Upaṇiṣados*, vert. iš sanskrito, paaiškinimai ir įvadinis straipsnis A. Beinoriaus, red. D. Razauskas, Vilnius, 2006, p. 101.

⁵¹ *BRMŠ*, IV, p. 236.

vingiais (zigzagais), maurodamas, spardydamasis“; ... *sper kā zirgs, nav zirgs* „spiria kaip žirgas, bet ne žirgas“⁵². Tas pat atskirais atvejais pastebima ir lietuvių tradicijoje: plg. veiksmazodžio *spirti* reikšmę ‘trenkti (apie griaustinį)’, pavyzdžiui: *Spyrė griaustinis į daržinę, ale neuždegė, tik gegnę suaižė* (Jōniškis); *Kas pats save girs, tą perkūnas spirs* (Aukštādvaris, Trakų r.); *Kad perkūnas nespirtų į namą, kiša pastogėn kadugio šakelę*⁵³; *Jei prieš saulę susisukusį medį įdėsi į by kokį trobesį, tai anksčiau ar vėliau į tą namą Perkūnas spirs* (Žagārė); ... *taipogi negalima Perkūno suspardyto medžio dėti rąstu į sieną – į tokį namą Perkūnas trenks* (Plāteliai); *Reikia žiūrėti, kur pirmą kartą pavasarį sugriaus griaustinis ir spirs: jei pietuose spirs – bus geri metai, jei žiemuose ar kitur – blogi metai* (Jōniškis)⁵⁴; *Tą dieną užėjęs juoddebesis su žaibais, ir perkūnas spyręs į tą mūrą ir sutrupinęs...*⁵⁵ ir t. t. Galima numanyti, kad toks

⁵² *Latviešu tautas miklas*, p. 209: Nr. 2261 ir p. 208: Nr. 2246.

⁵³ *LKŽ*, XIII, p. 436; J. Elisonas, „Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje“, *Mūsų tautosaka*, V, red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas, 1932, p. 202.

⁵⁴ J. Balys, *Raštai*, I, Vilnius, 1998, p. 69, 73, 84: Nr. 739, 815, 1045.

⁵⁵ *Lietuviškos pasakos*, II, surinko Jonas Basanavičius, Vilnius, 2003, p. 343: Nr. IX.7. C. G. Jungo žodžiais, „teriomorfinis žaibo įvaizdis yra žirgas. Viena neišsilavinusi isteriška pacientė man pasakojo vaikystėje labai bijojusi perkūnijos, nes po kiekvieno žaibo plyksnio ji regėdavusi į dangų šuoliuojant milžinišką juodą žirgą. Indų padavimas mini juodą griausmo žirgą, turėtą Jamos, mirties dievo, gyvenančio pietuose – mitinėje perkūnijų šalyje. Vokiečių tautosakoje velnias pasirodo kaip žaibų dievybė, arklio kanopa = žaibu spardanti per stogus. O atsižvelgus į seną tikėjimą tuo, kad griaustinis apvaisina žemę, žaibas bei žirgo kanopa įgauna falinę reikšmę“ (C. G. Jung, *Symbols of Transformation*, p. 277). Plg. čia ir antikinį Pegasą, kanopa išspyrusį iš uolos šaltinį, – vaizdinys, visiškai atitinkantis vadinamąjį „pagrindinį mitą“ ir turintis atitikmenų tautosakoje, juose išryškėja ir apvaisinimo reikšmė (plg. kad ir tokius

besispardantis lietuvių Perkūnas irgi įsivaizduotas žirgo pavidalu.

Ir nors minėtuose pavyzdžiuose kalbama tik apie žirgą, bet vos tik pamėginama su juo susieti įprastą antropomorfinį griaustinio dievo įvaizdį, šis tampa raiteliu.

Taip Simonas Grunau „Prūsijos kronikoje“ (1529 m.), pasakodamas apie 550 m. įvykius Prūsijoje, be kita ko, praneša: „Ir atsitiko taip, kad pakilo didelė audra su perkūnija ir žaibais, ir jie pamanė, kad jų dievas Perkūnas atėjo iš dangaus“⁵⁶. Liudviko Adomo Jucevičiaus (XIX a.) žiniomis, Perkūnas turėjęs eržilą, vardu *Liepsnotas*, kuris „bėgdamas žymėdavęs kelią ugnies ruožu, arba žaibu“⁵⁷. Ir dargi XX a. pradžioje, J. Balio surinktais duomenimis, *Žemaičiai kartais vaizduojasi jį kaip raitelį, sėdintį ant ugninio žirgo...*⁵⁸ Vienoje latvių sakmėje ...vienreiz *Pērkons* jājis zemu zemu „kartą Perkuonas įėjęs pačia pažeme“⁵⁹. Arba štai latvių mįslė: *Sirmā zirgā jādams, šķil bez šķiltavām un krama* „Ant širmo / šyvo arklio įdama s, skelia be skiltuvo ir titnago“ = Perkūnas⁶⁰. Slavuose iš gyvūnų Perunui priklausė žirgas, ir Perunas savo ruožtu globojo Senosios Rusios raitelių

lietuvių posakius kaip *iš kelmo išspirti* reikšme ‘išgalvoti, pramanyti’ ar ‘nežinia kur atrasti, iš kur ištraukti’; *iš kelmo išspirtas* apie neapsukrų, netikusį žmogų ir pan., žr. *LKŽ*, XIII, p. 438, 442).

⁵⁶ *So quam es, wie ein mechtigk gewitter war von donnern und blitzen, in welchem sie meinten, ihr gott Perkuno vom himel retete: BRMS*, II, p. 58, 96 (vertė Sigitas Plaušinitis).

⁵⁷ L. A. Jucevičius, *Raštai*, Vilnius, 1959, p. 138.

⁵⁸ J. Balys, *Raštai*, I, p. 49: Nr. 353; žr.: Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования в области славянских древностей*, Москва, 1974, с. 83.

⁵⁹ P. Šmits, *Latviešu Mītoloģija*, Otrs pārstrādāts izdevums, Rīgā, 1926, p. 120; P. Šmitas, *Latvių mitologija*, p. 183.

⁶⁰ *Latviešu tautas miklas*, p. 209: Nr. 2260.

draugovę⁶¹. „Ant slavų teritorijoje – Vyšegrade-Drvalove (dab. Lenkija), rasto VII–VIII a. indo yra raitelio piešinys, virš kurio – trys zigzaginės linijos, vaizduojančios žaibus. W. Szafrąńskis šį piešinį laiko Peruno atvaizdu“⁶². Plg. ir osetinų griaustinio dievo apibūdinimą „Nartų“ epe: „Ant eiklaus žirgo – debesų valdovas. / Kaukši kanopos danguje – griaustinis, / Sublizga ietys, mirtį nešančios, – žaibai“⁶³.

Tačiau ypač dėmesio šiuo atžvilgiu yra vertas vadinamasis „trakų raitelis“, arba Herojus, – labiausiai paplitęs ir labiausiai garbintas iš trakų dievų, su kuriuo Jonas Basanavičius tiesiogiai kilme siejo mūsų Vytį⁶⁴. Dalykas tas, kad ant dviejų reljefų, vaizduojančių „trakų raitelį“, yra išlikę tokie votyviniai įrašai: Ἀρτεμιδωρος καὶ Πολέμαρχος οἱ Θεοξένου Περκω Ἡρωὶ ἐπηκόω „Artemidoras ir Polemarchas, Teokseno (sūnūs), Perkui Herojui išklausančiam“ (II–I a. pr. m. e.); Ἡρωεὶ Περκωνεὶ Μένανδρος Ἀμύνωρος „Herojui Perkoniiui Menandras, Amiuntoro (sūnus)“ (I a. pr. m. e.–I m. e. a.). Šiuose įrašuose paliudyti du trakų Herojaus epitetai: Perkus (Περκους) ir Perkonis (Περκωνις). Pirmasis, rekonstruojamas kaip trakų *Perku-, savo forma sutampa su Perkūno

⁶¹ Е. Левкиевская, *Мифы русского народа*, Москва, 2002, p. 21–22, 26.

⁶² E. Zaikovskis, „Sakralinės Vyčio herbo ištakos“, *Senovės baltų kultūra: Senovės baltų simboliai*, I, Vilnius, 1992, p. 196; žr.: Э. Заикоўскі, „Пярун“, *Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік*, Мінск, 2004, p. 405.

⁶³ *Нарты: Эпос осетинского народа*, издание подготовили В. И. Абаев и др., Москва, 1957, p. 204.

⁶⁴ J. Basanavičius, *Raštai: Straipsniai ir studijos*, I, Vilnius, 2003, p. 65–72. Šiaip ar taip, Basanavičiaus nuomonė dėl Vyčio genetinio ryšio su „trakų raiteliu“ iki šiol susilaukia sekėjų, pavyzdžiui: M. Bartninkas, *Lietuvos Vytis*, Vilnius, 1995, p. 11 ir toliau.

medžio – ąžuolo lotyniškuoju pavadinimu *quercus* (< ide. **perk^u-s*), o antrasis, trakų **Perkūn-*, – tiesiog su baltų griaustinio dievo vardo kamienu **Perkūn-*, atstatomu pagal lietuvių *Perkūnas*, latvių *Pērkons*, prūsų *Percunis* (pastaroji lytis, **Perkūnis*, sutampa su trakiškąja netgi galūne). Šią tapatybę, negana to, papildomai patvirtina nustatytas trakų Herojaus ryšys su hetitų-luvių griaustinio dievu, kuris vaizduotas raitas ant žirgo, rankoje iškėlęs žaibą, ir kurio vardas – *Perua* arba *Pirua* – savo ruožtu yra giminiškas baltų Perkūnui, slavų Perunui bei kt.⁶⁵

Čia reikia pasakyti, jog trakų *Ἡρώς* yra gretinamas (kitąsyk net iškeliant prielaidą apie etimologinį ryšį tarp graikų *Ἡρώς* ir slavų **jar-*) su slavų Jarovitu, Jarila, vėliau – su krikščioniškuoju pastarojo įpėdiniu šv. Georgijumi (Jurijumi)⁶⁶. Savo ruožtu esama nuomonės rytų slavų Jarilą kaip tik ir buvus mūsų Vyčio provaizdžiu.

⁶⁵ Л. А. Гиндин, „Некоторые вопросы древнего балканского субстрата и адстрата“, *Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев: методология и историография*, Москва, 1976, p. 63–64; В. Н. Топоров, „К древнебалканским связям в области языка и мифологии“, *Балканский лингвистический сборник*, Москва, 1977, p. 51–58; žr.: Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования...*, p. 10, 84, 105, 210; В. Н. Топоров, „К фракийско-балтийским языковым параллелям II“, *Балканский лингвистический сборник*, Москва, 1977, p. 78; V. N. Toporov, „The Thracian Horseman in an Indo-European Perspective“, *Orpheus: Journal of Indo-European, Palaeo-Balkan and Thracian Studies*, Dragan European Foundation, 1990, p. 57; В. Н. Топоров, „Еще раз о фракийском всаднике в балканской и индоевропейской перспективе“, *Балканские чтения: Образ мира в слове и ритуале*, I, Москва, 1992, p. 3–6, 21; taip pat žr.: G. Beresnevičius, *Dievas raitelis*, p. 43.

⁶⁶ В. Н. Топоров, *Еще раз о фракийском всаднике...*, p. 19–20; žr.: Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования...*, p. 210–211; В. Н. Топоров, *К древнебалканским связям...*, p. 56–57; V. N. Toporov, *The Thracian Horseman in an Indo-European Perspective*, p. 56.

Taip, pasak E. Zaikovskio, „baltarusių-lietuvių herbo *Пагоня* istorinės kilmės tyrinėjimai duoda pagrindą manyti, kad herbo raitelio provaizdžiu bus buvęs pagonių dievas Jarila, glaudžiai susijęs su Peruno kultu“⁶⁷. Toks tiesioginis senovės lietuvių Vyčio kildinimas iš slavų dievybės atrodo naivokas ir pritemptas⁶⁸, juoba turint omeny, viena vertus, minėtą raitelio paplitimą visos Europos heraldikoje, o kita vertus, aptartą ištisą virtinę pačių lietuvių dieviškų bei pusiau dieviškų raitelių, jau nė nekalbant apie sąvokos „baltarusiai“ taikymo XIV–XV amžių realijoms keblumą. Tai iš dalies liečia ir lietuvių Vyčio (kartais, kaip sakyta, vaizduoto ne su kalaviju, o su ietimi rankoje ir dargi kartu su po žirgo kanopomis pamintu slibinu) santykį su Maskvos herbo šv. Jurgiu (*Юрий Победоносец*), irgi gretintu su slavų Jarila⁶⁹. Plg. panašaus pobūdžio priešingą kraštutinumą – Maskvos raitelio tiesioginį kildinimą iš lietuvių Vyčio, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto dukteriai Sofijai ištekėjus už Maskvos kunigaikščio Vasilijaus⁷⁰. Tačiau istorinės ir netgi mitologinės Lietuvos herbo ištakos, kilmė, kaip jau buvo pabrėžta, į mūsų užduotį neįeina, o kad ir kokios sąsajos čia iškeliamos tik siekiant apibrėžti vidinės vaizdinio simbolikos sritį bei užčiuopti jos riboženklis.

Todėl kur kas aktualesnė mums šiuo atveju yra prielaida, jog trakų Herojaus pavidalu galėjo būti vaizduojamas dieviškasis raitelis, į aną pasaulį palydintis velionį, arba

⁶⁷ Э. Зайкоўскі, *Пярун*, p. 405; plg.: E. Zaikovskis, *Sakralinės Vyčio herbo ištakos*, p. 196–198.

⁶⁸ Žr. atsiliepiamus į 1992 m. lietuviškai paskelbtą E. Zaikovskio straipsnį: G. Beresnevičius, *Dievas raitelis*, p. 45; A. Vyžintas, „Sakralinės Vyčio herbo ištakos“, *Liaudies kultūra*, 1995, Nr. 2, p. 11.

⁶⁹ E. Zaikovskis, *Sakralinės Vyčio herbo ištakos*, p. 198.

⁷⁰ M. Bartninkas, *Lietuvos Vytis*, p. 76.

netgi pats velionis, kuriam keliauti tenai tekdavo arba buvo pageidautina būtent raitam ant žirgo, pagaliau ir „velioniui aukojamas žirgas galėjo būti suprantamas kaip jo ‘transporto priemonė’“⁷¹. Šiaip ar taip, anksčiau minėti atitinkami lietuvių vaizdiniai apie anapusinį raitelį bei raitą velionį su tokia prielaida visiškai dera.

Negana to, šiuo atžvilgiu dėmesį patraukia dar vienas „trakų raitelio“ pavadinimas, *Vetesprios* (Ουτεεσπριος ir pan.), skolinio teisėmis siejamas su iranėnų *vata-* ‘vėjas’ ir *aspa-* ‘arklys, žirgas’, plg. senovės indų *vātāśva-* ‘vėjo (greitas kaip vėjas) arklys’. „Tiesa, – pripažįsta šį ryšį aptikęs A. Loma, – balsis *e* varde *Vetesprios* verčia arba jį laikyti labai ankstyvu trakų skoliniu iš (proto)iranėnų kalbos, arba sieti jį su vėlyvais fonetiniais procesais vienoje ar kitoje kalbinėje terpėje“⁷². Tačiau dėl minėto šaknies balsio *e* pirmajame iš šio sudurtinio vardo dėmenų (iranėnų *a*), galimas daiktas, verta atsižvelgti į slavų **vētrъ*, baltų *vētrā* ‘(smarkus) vėjas, vētra’, juoba kad vėjo prilyginimas žirgui ir atvirkščiai baltų ir slavų tradicijoms labai būdingas, plg. įprastus lietuvių palyginimus: *Arklys kaip vėjas* (Joniškėlis, Pasvalio r.); *Miklus arkliokas! Kad eina – kaip vėjas* (Utena); *Varpelis užgaudžia, arklys sužvengia ir eina kaip vėjas* (V. Kudirka); *Kaip vėjas mano arkliai, niekas nenutvertų* (Žemaitė); *Greitas, kaip vėjo kumelys* ir pan.; dainoje: *Tai*

⁷¹ В. Н. Топоров, *Еще раз о фракийском всаднике...*, p. 23, žr. 22–24.

⁷² А. Лома, „К имени фракийского героя *Vetesprios*“, *Балканские чтения: В посках „балканского“ на Балканах*, V, Москва, 1999, p. 8–10. Pačioje iranėnų mitinėje tradicijoje Vėją pažaboję ir joję juo herojai Kersaspa (antrasis vardo dėmuo akivaizdžiai mena žirgą) ir Kavis Chaosrava, arba Chusrava (vid. persų Kėjus Chosrovas, arba Chosrojus I) (И. В. Рак, *Мифы древнего и раннесредневекового Ирана*, 1998, p. 223, 243).

pavirtau qžuolėliu, / O žirgelis – šiauriu vėjeliu; mįslės: Brolio žirgas nekaustomas = vėjas; Tėvo juosta nesujuosiamas, motės skrynias nepakeliamas, o brolio ž i r g a s nesuturimas = kelias, žemė, v è j a s; Tėvo diržas nesulenkiamas, motės skrynias neuždaroma, sūnaus ž i r g a s nesulaikomas = kelias, ežeras, v è j a s; Tėvo diržas nesulenkiamas, brolio ž i r g a s nesulaikomas, mamos kubilas neužrakinamas = kelias, v è j a s, mėnulis. Plg. ir latvių dainą (LD 33798): Kam tie zirgi, kam tie rati, / Kas tie tādi sabraukuši? / – Vēja zirgi, Vēja rati, / Saules meitas precinieki „Kieno tie arkliai (žirgai), kieno tie ratai, / Kas ten tokie atvažiavo? / Vėjo arkliai (žirgai), Vėjo ratai, / Saulės dukros jaunikiai“ (arba Vēja zirgi, Laimės rati „Vėjo žirgai, Laimės ratai“: LD 17144). Atitinkamai plg. ukrainiečių mįslę: Летить коник, басує, полем-долом пустує, ніхто його не впіймає і ніхто не загнздає „Laksto žirgelis, trakuoja, po laukus klonius šėlioja, niekas jo nepagauna, niekas nepaka-manuoja“ = vėjas; rusų: Есть у дедушки конек – всему свету не догнать „Turi senelis [Dievas?] žirgelį – niekas pasaulyje nepavys“; Братцева коня не поймать „Brolio žirgo nepagausi“; По полю бежит сивый жеребец „Lauku bėga šyvas eržilas“; Сивый жеребец на все царство ржет „Šyvas žirgas per visą karalystę žvengia“; Сивый жеребец улицей несется „Šyvas eržilas gatvė lekia“ ir t. t. Panašiai Senovės Graikijoje šiaurės vėjas Borėjas, pasivertęs žirgu, su Erichtonijo kumelėmis susilaukė dvylikos vėjo greitumo kumeliukų, taip pat su harpijomis, kurios kumeliukų susilaukė ir su pietų vėju Zefyru.⁷³

⁷³ Visus šiuos ir daugiau duomenų su nuorodomis apie vėjo ir žirgo tapatinimą žr.: D. Razauskas, *Vėjųkas: lietuvių vėjo demono vardo ir įvaizdžio rekonstrukcija, atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenį (osetinų wəjɤg / wəjɤg)*, Vilnius, 2004, p. 13–14 (taip pat žr. daly-

Dėmesio verta ir tai, kad vedų *vātāśva-* (*vāta-* + *aśva*), arba *vātasyāśva-* (gen. sg. *vātasya* + *aśva-*), kurį galima versti kaip '(vėjo dievo) Vatos žirgas' ar stačiai 'Vėjo žirgas' (formos atžvilgiu lietuviškai artimiausia būtų *vėtros ašvis*) yra tiesiogiai susijęs su vedų griaustinio dievu Indra (plg. atitinkamus trakų Herojaus epitetus *Vetesprios* ir *Perkōnis*, panašiai užmenamus vėją ir perkūną rusų mįslėse ir kt.), žr. Indrai skirtus „Rigvedos“ himnus I.175.4; V.31.10; X.22.4–5. Pavyzdžiui, X.22.5: „Tu atėjai važiuot tais dviem švyais Vėtros žirgais (dviskaita *vātasyāśvā*), kuriems pasikinkyt neatsiras nei dievo, nei žmogaus“⁷⁴.

Tačiau žirgais vedose joja (važiuoja) ne tik pats griausmavaldis Indra, bet ir „įkvėpti asketai“ (*muni-*), plg. „Rigvedą“ X.136.3–5:

„Apsvaigę nuo įkvėpto asketizmo pasibalnojom vėjus.
Tik kūnus mūsų jūs, mirtingieji, tematot prieš save.“

Jis skrieja oru, žvelgdamas į margąjį pasaulį,
dievų asketas dieviškas, draugams geradarys.

Štai – Vėtros žirgas, Vėjo draugas, genamas dievų,
Kuris gyvena tarp abiejų jūrų – rytų ir vakarų.⁷⁵

Plg. alegorinį Vėjo žirgo įvaizdį Chögyamo Trungpos aprašytoje meditacijos praktikoje, taip pat Vėjo žirgą

kinę rodyklę: *arklys, žirgas*); išskyrus lietuvių mįslės (kurias žr.: *Lietuvių tautosaka*, V, p. 459: Nr. 5468, p. 637–638: Nr. 7337–7339) ir ukrainiečių mįslę (ją žr.: *Народні загадки*, p. 26: Nr. 175).

⁷⁴ Th. Aufrecht, *Die Hymen des Rigveda*, II, Berlin, 1955, p. 309–310; *Ригведа. Мандалы IX–X*, издание подготовила Т. Я. Елизаренкова, Москва, 1999, p. 140.

⁷⁵ Th. Aufrecht, *Die Hymen des Rigveda*, II, p. 309–310; *Ригведа. Мандалы IX–X*, p. 292, žr. 530. („Tarp abiejų jūrų“ – lyg baltas raitelis nuo jūros ligi jūros; sunku susilaikyti nepalyginus...)

„Tibeto mirusiųjų knygoje“, juoba kad su indiškuoju, arba plačiau – indoiranėniškuoju, šis gali būti susijęs tiesiogiai, genetiškai.

Šiaip ar taip, tokio pobūdžio dvasinės raitelio simbolikos archajiškumas bei paplitimas, skyrium tarp indoeuropiečių, neabejotinas.

2. BALTAS RAITELIS RAUDONAME LAUKE

„Žinomoje viduramžių vokiečių poemoje ‘Heliandas’ Kristus vaizduojamas raitas ant balto žirgo. Kristus atnešė naują šviesą, o toks žirgas, – pasak Marie-Louise von Franz, – kaip tik žymi tą instinktyvų libido, kuris veda į naują sąmoningumą“⁷⁶. Nes balta žirgo spalva „rodo jį žymint tokį instinktyvų impulsą, kuris savaime veda į sąmoningumą“⁷⁷. Taigi balta žirgo spalva tik pabrėžia raitelio kaip tokio simboliką, apžvelgtą aukščiau, dar primygtiniau rodydama sąmonės nušvitimo link.

Šiuo atžvilgiu galima paminėti stebuklingą baltą žirgą, kuriuo per padangių lygmenis pas Dievą pasikėlė Muchamedas: „...Tuomet buvo atvestas baltas ristūnas, kiek mažesnis už mulą, bet didesnis už asilą, kuris kiekvienu šuoliu nulėkdavo tiek, kiek siekė jo žvilgsnis. Aš užsėdau ant jo raitas, Džabrailas leidosi kartu su mani, kol pasiekėme žemiausiąjį dangų, kurį tasai paprašė atidaryti“⁷⁸.

Todėl baltas žirgas visų pirma yra dangiškas, dieviškas žirgas, o baltas raitelis ant balto žirgo paprastai yra kokia nors dievybė ar net patsai Dievas. Antai tibetiečių mito-

⁷⁶ M.-L. von Franz, *Shadow and Evil in Fairy Tales*, Boston & London, 1995, p. 65.

⁷⁷ Ten pat, p. 303.

⁷⁸ M. Eliade, *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*, San Francisco, 1977, p. 515: Nr. 251.

logijoje „Balto dangaus dievas“ Peharas „įsivaizduojamas kaip kalnų raitelis sniego baltumo šarvais“⁷⁹.

Panašiai ir baltų mitologijoje. Štai Petras Dusburgietis XIV a. pradžioje mini vieną prūsų, vardu Dargis, nė už ką nesutikusių laikyti baltų arklių, nesgi juos sau pasismaugiąs „velnias“ (*dyabolus*)⁸⁰. Petro Dusburgiečio papasakotą istoriją XVI a. pradžioje su tam tikrais pagražinimais perpasakoja Simonas Grunau⁸¹, kartu duodamas jai paaiškinimą: jis pateikia žinią apie balto žirgo aukojimą prūsuose Videvučio laikais ir priduria, jog būtent „dėl to atsitiko taip, kad niekas šioje šalyje nenori joti ant balto žirgo – juos laiko tik dievams“⁸².

Dar XX a. pradžioje latviai įsivaizdavo Dievą raitą ant balto žirgo (plg. raitą Dievą lietuvių tradicijoje). Pavyzdžiui: *Reiz siena laikā, kad pļāvā bijis daudz cilvēku, atjājis vecītis uz balta zirga... Vecais esot bijis pats Dievs* „Kartą per šienapjūtę, kai pievoje buvo daug žmonių, atjojo senelis ant balto arklio... Tasai senelis buvo pats Dievas“⁸³. Arba štai: *Reiz velns ar Dievu nolēmuši kopā strādāt, arī dzīvot. Abiem bijuši zirgi: Dievam bijis balts zirgs, velnam melns* „Kartą velnias su Dievu nutarę kartu dirbti ir gyventi. Abu turėjo po arklių: Dievas turėjo baltą arklių, velnias juodą“⁸⁴. Baltas žirgas taip pat priklauso

⁷⁹ *Мифологический словарь*, главный редактор Е. М. Мелетинский, Москва, 1991, р. 440; *Мифы народов мира: Энциклопедия*, II, Москва, 1982, р. 311.

⁸⁰ *BRMŠ*, I, p. 335–336, 346.

⁸¹ *BRMŠ*, II, p. 80, 116–117.

⁸² *Von diesem is quam, wy niemand ein weis pferd im lande mocht reitten, sondern man muste sie vor die götthe halten*: *BRMŠ*, II, p. 58, 96 (vertė Sigintas Plaušinitis).

⁸³ *Teikas par Dievu: Izlase*, Rīga, 1929, p. 15: Nr. 20.

⁸⁴ Ten pat, p. 28: Nr. 36.

Perkūnui. Antai XX a. pradžioje, M. Vėtros iš Tirzos prisipažinimu, *Māte man stāstīja, ka tā bērnībā Tirzā negaisa laikā skaitījusi: „Ziben, ziben, žēlīgs tēvs, parādi savu balto ķēvi!“ Tad tas sakrustojoties un sperot „Mama man pasakojo, kad vaikystėje Tirzoje audros metu ji kalbėjusi: ‘Žaibe, žaibe, tėve gailestingasis, parodyk savo baltąjį kumelę!’ Tuomet tasai susikryžiuodavęs ir trenk-davęs*⁸⁵.

Lietuviuose balti žirgai irgi būdingai priklauso Perkūnui. Dažniausiai jie įkinkyti į Perkūno ratus: *Žmonės Perkūną įsivaizduoja kaip Alijošių, sėdintį karietoje, pasikinkiusį du baltus arklius, kuriuos valdo angelai; Perkūnas važiuoja dideliais ratais, kurie skelia ugnį, ratus traukia pora baltų arklių; Perkūnas yra kaip rūstus žmogus, pasikinkęs keturis baltus arklius, kuris važinėjęs po dangų*⁸⁶ ir t. t. (Panašiai ratais, pasikinkęs keturis baltus žirgus, važinėjo senovės iranėnų Mitra⁸⁷.) Betgi kartais Perkūnas baltu žirgu joja raitas: *Žmonės Perkūną įsivaizduoja seniu, sėdinčiu ant gražaus balto žirgo, aštriai pakaustyto*⁸⁸; taip pat vienoje latvių sakmėje, J. Balio pateiktoje lietuviškai, „vaikas sėdi, sėdi – mato: artinasi audros debesys, bet priešaky joja ant balto žirgo vyras ir moja jam su ranka, kad jis eitų šalin. Kai tik vaikas paėjo šalin, Perkuonas

⁸⁵ *Latviešu tautas ticējumi*, III, sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits, Rīgā, 1940, p. 1413: Nr. 23345.

⁸⁶ J. Balys, *Raštai*, I, atitinkamai p. 50: Nr. 373, p. 51: Nr. 381 ir p. 48: Nr. 336. Taip pat žr.: N. Laurinkienė, „Griaustinio dievas Perkūnas“, *Tautosakos darbai*, V (XII), Vilnius, 1996, p. 120; N. Laurinkienė, *Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius, 1996, p. 101.

⁸⁷ Žr. R. C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, p. 107, 108, 111.

⁸⁸ J. Balys, *Raštai*, I, p. 49: Nr. 348.

spyrė ir nuspyrė nelabajį⁸⁹. Panašiai bulgarai pranašą Eliją, vieną iš krikščioniškų perkūnijos dievo įpėdinių, „įsivaizduoja kaip dangišką raitelį, jojančią ant balto žirgo, griaudžiančio kanopomis“⁹⁰.

Prisiminkime čia ir ukrainiečių mįslės „baltašonį žirgą“ (кінь білобокий), ir itin dažną šyvą, taigi artimą baltai, žirgo spalvą anksčiau pateiktose rytų slavų mįslėse apie perkūną. Paminėtinas balto žirgo apsireiškimas griaudžiant perkūnui ir slovėnų tradicijoje⁹¹. Taip pat plg. slovėnų kalėdinį ritualinį baltos kumelės Rusos (*Rusa*) vedžiojimą aplink kaimą, dainuojant: *Belo Ruso vodi-mo, / Konjem srečo prosimo...* „Baltąją Rusą vedžiojame, / Arkliams laimės prašome...“; ją manoma esant paties perkūno dievo teriomorfiniu pavidalu⁹².

Savo ruožtu „akivaizdžiu archaizmu galima laikyti baltą Jarilos apdaro bei žirgo spalvą. Baltarusių užkalbėjimuose tose pačiose situacijose, kaip Jarilai, ši spalva priskiriama ir Dievui arba Jurgiui (Jurijui, Jegorijui)“, plg.: *Выяжжал к нам Господь Бог на белом коне и ў белом платьтю загорадживать нашу скотину зялезными тынямя, замыкая золотыми ключами, понясе золотыя ключи на синяя мора...* „Atjojo pas mus Viešpats Dievas ant balt o žirgo, balt u apdar u, mūsų galvijų aptverti geležine stačiatvore, aukso raktais užrakindamas, ir nunešė aukso raktus į mėlyną jūrą...“; *Святой*

⁸⁹ Ten pat, p. 122: Nr. 6.

⁹⁰ Н. И. Толстой, „Гром“, *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в пяти томах*, I, под редакцией Н. И. Толстого, Москва, 1995, p. 558.

⁹¹ М. Кропеч, „The Horse as a Cosmological Creature in the Slovene Mythopoetic Heritage“, *Studia mythologica Slavica*, I, Ljubljana, 1998, p. 165.

⁹² Ten pat, p. 158.

Егорий ездив на своем сивеньком и беленьком кони, ездив по ляхох, по полѣх и по чистых борох, и по зяленых лугох... „Šventas Jurgis jojo savo šyvuoju, baltu o j u ž i r g u, jojo lysvėmis, laukais ir šviesiais šilais, ir žalio-mis pievomis...“; *Приездець святыи Юрий и Ягорий на белом кони, возьмець три пруты медных, три пруты зялезных...* „Atjos šventas Jurgis ant balt o ž i r g o, paims tris varinius virbus, tris geležinius virbus...“; *Вот выизжал святэй Ягорий на сваим белым конику...* „Štai išjojo šventas Jurgis ant savo balt o ž i r g e l i o...“; ураč plg.: *Святыи Юрий-Ягорий храбрый на белом кони и с золотым копьем, войстрою мечью...* „Šventas Jurgis narsusis ant balt o ž i r g o su aukso ietimi, švitriuoju k a l a v i j u...“ ir pan.⁹³ Apie Jarilą ryšium su trakų Herojumi ir baltų Perkūnu bei slavų Perunu žr. aukščiau.

Ritualinė balto žirgo reikšmė šiuo atžvilgiu turi paralelių daugelyje indoeuropiečių tradicijų: senovės graikų, senovės indų,⁹⁴ senovės germanų (antai pasak Tacito, „Germanija“ 10, „...germanams būdinga pranašauti ir dievų valią sužinoti iš arklių. Valstybės sąskaita juos augina baltutė laičius tose pačiose giraitėse ar alkuose, nenaudodami jokiame darbu... Jokių būrimu taip nepasitiki kaip šiuo, ir ne tik prasti žmonės, bet

⁹³ Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования...*, p. 185; puogodos į: Е. Р. Романов, *Белорусский сборник: Заговоры, апокрифы и духовные стихи*, V, Витебск, 1894, p. 43: Nr. 161, p. 181: Nr. 174, p. 181: Nr. 92; В. Н. Добровольский, *Смоленский этнографический сборник*, I, СПб., 1891, p. 181: Nr. 201, p. 141: Nr. 15.

⁹⁴ Вяч. Вс. Иванов, „Опыт истолкования древнеиндийских ритуальных и мифологических терминов, образованных от *aśva-* ‘конь’ (жертвоприношение коня и дерево *aśvattha-* в древней Индии)“, *Проблемы истории языков и культуры народов Индии*, Москва, 1974, p. 105–108; žr. A. Vyžintas, *Sakralinės Vyčio herbo ištakos*, p. 12.

ir kilmingieji, ir žyniai, kurie laiko save dievų tarnais, o arklius – tarpininkais⁹⁵). Panašiai „Griausmavaldis Dievas – Kapitolijaus Jupiteris Romoje turėjo ritualinį baltą arklių, kuriuo žmogui joti buvo draudžiama, kaip ir Pabaltijo slavų Sventovito baltu arkliu, kurio dalis atributų sutampa su būdingais Griaustinio Dievui⁹⁶. Kategoriškiau: „Itin iškalbinga tai, kad Sventovitas pačia savo vieta sistemoje bei ištisu rinkiniu atributų (baltas žirgas, ginklai ir t. t.) atitinka Peruną ir veikiausiai jį atstoja. Tokiu atveju santykis *Svento-vitas : Jaro-vitas* kartoja santykį *Perunas : Jarila* (plg. *Jaruną* kaip stabo pavadinimą ir paralelizmą tarp vietovardžių *Перынь : Jaryń*). Abiejų vardų pirmuosius dėmenis (*Svento-* ir *Jaro-*) galima suprasti kaip skirtingus tos pačios antgamtinės jėgos, kurią įkūnija šios dievybės, įvardijimus⁹⁷. Dar vienas vertas dėmesio argumentas: „Atsižvelgiant į Sventovito vardu pabrėžiamą šventumo idėją (praslavų **svęt-* < **svent-*) ir kartu į tai, kad baltų mitologinėje tradicijoje Perkūnas / Perkuonas pavadinamas šventu (plg. lietuvių *šventas Perkūnas* bei pan.), reikia pripažinti esant labai tikėtina [...], kad Sventovitas tėra ne kas kita kaip deskriptyvinis Peruno epitetas⁹⁸. Pažymėtina, jog tarp Sventovito atributų – kalavijas ir baltas žirgas (juoba kad paties Sventovito simboline spalva laikoma raudona)⁹⁹. „Antai Saksas Gramatikas aprašo baltą

⁹⁵ P. K. Tacitas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1972, p. 10.

⁹⁶ Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования...*, p. 85.

⁹⁷ Ten pat, p. 184–185.

⁹⁸ В. Н. Топоров, *Предистория литературы у славян: опыт реконструкции (Введение к курсу истории славянских литератур)*, Москва, 1998, p. 67.

⁹⁹ Žg.: Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*, Моск-

Sventovito žirgą, naudotą tiek karo tikslais, tiek buriant (*Gesta Danorum* XIV.564), kai žirgą atvedavo prie trijų eilių iečių ir pagal tai, ar jis žengdavo dešine koja, ar suklupdavo, spręsdavo apie ateitį¹⁰⁰. Joti šiuo arkliu buvo leidžiama tik žyniui, o „jeigu iš ryto Sventovito žirgas būdavo suputojęs, laikyta, jog tatai pats Dievas naktį juo jodinėjo. Vienu iš pagrindinių bei itin garbinamų Sventovito atributų buvo balnas ir kamanos – raitelio atributai. Pagaliau karingą įvaizdį išbaigia šventyklai tarnavusių raitelių būrys, kurie visą savo grobį aukodavo Sventovitui. Pats dievas, raitas ant šventojo žirgo, vedavo savo tautą į karą. Tikslų paralelių, netgi tarp ritualo niuansų, aptinkame baltuose“, – pastebi A. Prochorovas¹⁰¹ ir pateikia Henriko Latvio liudijimą apie lietuvių būrimą, sprendžiant, ar paaukoti dievams belaisvį riterį („Senoji Livonijos kronika“ I.10): „Susirinkus žmonėms, burtais klausiama dievų valios apie paaukojimą: padedama ietis, ir žirgas ją užmina, Dievo valia žengęs pirmyn gyvybės koja. Brolis burna meldžiasi, ranka laimina. Žynys teigia krikščionių Dievą užsėdus žirgui ant nugaros ir žirgo koją žingsniui keliant, dėl to reikią žirgui nugarą nušluostyti, kad Dievas dingtų. Tai atlikus, žirgas vėl, kaip ir anksčiau, žengia pirmyn gyvybės koja, taip išgelbėdamas brolio Theodoriko gyvybę“¹⁰².

ва, 1965, р. 32–33; *Мифы народов мира: Энциклопедия*, II, Москва, 1982, р. 420 ir kt.

¹⁰⁰ В. Н. Топоров, *Предистория литературы у славян*, р. 109.

¹⁰¹ А. А. Прохоров, *О мифологической основе сюжета конного состязания...*, р. 425.

¹⁰² *Colligitur populus, voluntas deorum de immolatione sorte inquiritur: ponitur lancea, calcat equus, pedem vitae deputatum nutu Dei praeponit. Orat frater ore, manu benedicit. Ariolus, Deum Christianorum equi dorso insidere et pedem equi ad praeponendum movere,*

Apskritai, V. Propo žodžiais, „visur, kur tik žirgas atlieka kultinį vaidmenį, jis visuomet baltas. Buriatų Ulės karalystės šeimnininkas Nagad-Sagan-Zorinas įsivaizduojamas turįs baltą arklį su balta kanopa. Jakutų mito herojų slibinas pašaipiai kviečia ‘sėsti ant pomirtinio žirgo’. Tasai sėdasi ant ‘baltut baltutėlio žirgo... su sparnais vidury nugaros, tarsi paukštis’. ‘Visiškai baltas arklys’ pas jakutus apskritai dažnas. Graikai aukodavo tik baltus žirgus. Apokalipsėje mirtis joja ant ‘palšo žirgo’ [žr. toliau]. Germanų liaudies vaizdiniuose mirtis pasirodo raita ant lieso balto kuino. Ne veltui Horacijus mirtį vadina ‘blyškia’. Tokie pavyzdžiai rodo, kad gyvulio plaukas – ne atsitiktinis, ne bereikšmis dalykas, ir net jei paskaičiavus statistiškai pasirodytų, kad šyvas ar baltas arklys nepirmauja pagal aptinkamumo dažnį, tai vis tiek nieko neįrodytų: baltas, šyvas žirgas pasakose bei vaizdiniuose apie mirusiųjų pasaulį verčia būtent šį žirgo pavidalą laikyti itin archajišku, o kito plauko žirgus pripažinti tesant realistines deformacijas, juolab kad toks žirgo pavidalas siejasi su žirgo įvaizdžiu apskritai bei jo ryšiais su mirusiųjų pasauliu¹⁰³. Ir apskritai „balta spalva – tai anapusinių būtybių spalva“, arba „balta spalva – tai kūniškumą praradusių būtybių spalva. Todėl vaiduokliai įsivaizduojami balti“¹⁰⁴.

Lietuvių vaizdiniuose baltas arklys irgi ne tik priklausė Dievui, Perkūnui ar kokiai kitai dieviškai būtybei,

asserit, et ob hoc equi dorsum tergendum, quo Deus elabatur. Quo factum equus vitae pedem praeponit, ut prius, frater Theodoricus vitae reservatur. BRMŠ, I, p. 278, vertimas mano (tiek Leono Valkūno [BRMŠ, I, p. 285], tiek Juozo Jurginio [Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė, Livonijos kronikos, Vilnius, 1991, p. 25] vertimai vietoimis kažkodėl gerokai prasilenkia su originalu).

¹⁰³ В. Я. Пропп, *Собрание трудов...*, p. 262: skyrius V.1.9.

¹⁰⁴ Ten pat.

bet yra susijęs ir su mirusiųjų pasauliu¹⁰⁵ bei pačia mirtimi, pavyzdžiui: *Jeigu sapne susapnuoji baltą arklių, tai mirsi. Vienas jaunas berniokas susapnavo, kad a n t b a l t o a r k l i o j o d i n ė j ė s. Tą pačią dieną susirgo ir ant rytojaus mirė*¹⁰⁶. Pasakoje miręs tėvas iš ano pasaulio atsiunčia sūnui baltą žirgą, kuris turį nunešti jį į mirusiųjų pasaulį pas tėvą į svečius¹⁰⁷. Baltas arba šyvas arklys (ar kitas balto plauko gyvulys) pasirodo kapinėse¹⁰⁸ ir pan. Pagaliau balto žirgo pavidalu gali pasirodyti ir pats mirusiųjų karalystės valdovas Velnias: *Vienas vaikas ėjo sykį pas mergą ir beeidamas pamatė baltą arklių... Tai buvo velnias*¹⁰⁹.

Taigi balto žirgo ir raitelio ant balto žirgo simbolika kartoja ir tik pabrėžia tuos apskritai raitelio aspektus, kuriais šis arba įkūnija dievybę (pirmiausia dangiškąją dievybę, ypač Perkūną), arba yra susijęs su anapusiniu, mirusiųjų pasauliu.

Panašiai dviprasmiška yra ir baltos spalvos kaip tokios simbolika. Plačiausia prasme balta spalva simbolizuoja dvasinį pradą visu jo apraiškų mastu: nuo „blyškaus“ numirėlio ligi spindinčio Dievo. Itin išreikšta ši baltumo simbolika archajiškoje, iš esmės archetipinėje trijų spalvų – baltos, raudonos ir juodos – sistemoje. V. Ivanovo

¹⁰⁵ Žr. D. Vaitkevičienė, „Tikėjimų struktūros klausimu“, *Tautosakos darbai*, VIII (XV), Vilnius, 1998, p. 97.

¹⁰⁶ A. Višinskaitė, „Sapnų aiškinimai: Teksto formų lyginimas“, *Tautosakos darbai*, XXII (XXIX), Vilnius, 2005, p. 120.

¹⁰⁷ *Pasakos, sakmės, oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis, p. 140: Nr. 34; plačiau apie šį motyvą žr.: G. Beresnevičius, *Dausos*, p. 126.

¹⁰⁸ N. Vėlius, *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*, p. 185.

¹⁰⁹ J. Balys, *Raštai*, III, Vilnius, 2002, p. 495: Nr. 760, taip pat žr. p. 498–499: Nr. 774–775.

žodžiais, „trinarė spalvų sistema raudona–juoda–balta vyrauja jau vėlyvojo paleolito uolų piešiniuose ir todėl patikimai gali būti laikoma būdinga *homo sapiens* nuo pat jo archeologiškai paliudyto egzistavimo pradžios“¹¹⁰. „Trys pagrindinės spalvos (juoda–balta–raudona) turi pavadinimus visose pasaulio kalbose; šių spalvų skirtumai įprasminti visose mitologijose bei kitose simbolių sistemose“¹¹¹.

Grįžtant prie mūsų temos, bendrais bruožais galima pritarti baltarusių tyrinėtojo L. Salavėjo mintims, jog ir „Vyčio spalvų santykis – baltas raitelis raudoname skyde – turi gilią reikšmę. Šios dvi spalvos priklauso pagrindinei spalvų trejybei: balta, juoda, raudona. Jau indoarijai savo luomus žymėjo atitinkamomis spalvomis: žynių brahmanų spalva buvo balta, karių bei kunigaikščių (kšatrijų) – raudona, o žemdirbių bei kitų laisvų žmonių (vaišjų) – mėlyna. Mėlyna spalva regimai atstojo juodą [...]. Atsižvelgiant į akivaizdžią baltos ir juodos opoziciją, kaip šviesos ir tamsos, dienos ir nakties, ‘šio’ ir ‘ano’ pasaulių, gėrio ir blogio, skaistumo ir suteptumo ir t. t., raudoną spalvą šioje binarinėje sistemoje galima suprasti kaip gyvybės (kraujo) spalvą. Nors balta ir raudona spalvos irgi gali būti supriešinamos (raudona – Saulė, ugnis, auksas, moteris, kraujas; balta – Mėnulis, sidabras, van-

¹¹⁰ Вяч. Вс. Иванов, „Цветовая символика в географических названиях в свете данных типологии (К названию Белоруссии)“, *Балто-славянские исследования 1980*, Москва, 1981, p. 167; Вяч. Вс. Иванов, „Художественное творчество, функциональная асимметрия мозга и образные способности человека“, *Труды по знаковым системам: Текст и культура*, XVI, Тарту, 1983, p. 8.

¹¹¹ Вяч. Вс. Иванов, „Лингвистика третьего тысячелетия: вопросы к будущему“, *Языкознание: Взгляд в будущее*, Калининград, 2002, p. 76.

duo, vyras), vis dėlto abidvi jos gali simbolizuoti vieną bendrą reiškinių, apimti abi gyvenimo puses (pavyzdžiui, vyrą ir moterį). Baltarusių tautosakoje mergelė visuomet 'raudona', o bernelis – 'baltas' (*бел малойчык*)¹¹²; taigi „baltą ir raudoną Vyčio spalvas galima suprasti kaip skaisčios, šventos tėvynės ir gyvybinės galios jungtį, kaip moteriškojo ir vyriškojo pradų jungtį [plg. šiuo atžvilgiu žirgo seksualinę simboliką], o kartu jos, sakralizuodamos pačią valstybės sanklodą, gali simbolizuoti du aukštuosius visuomenės luomus – žynių ir riterių“¹¹². O štai M. Bartninkas raudoną herbo lauką sieja su plačiai žinomu papročiu į mirusiojo kapą paberti ochros: „Reiškia, Vyčio fonas sietų vaizduojamąjį raitelį su mirusiojo karžygio vėle. Bet tai, – apdairiai prisipažįsta pats autorius, – tik viena iš galimų šio spalvų derinio aiškinimo prielaidų“¹¹³.

Tačiau tai, kas pasakyta, toli gražu neišsemia trijų minėtų spalvų simbolikos. Antai santykis balta = vyriška / raudona = moteriška yra tiesiogiai susijęs su balta sėklos (spermos) ir raudona mėnesinių kraujo – pabrėžtinai vyriškų ir moteriškų lytinių išskyrų – spalvomis. Taip pat ir motinos iščiose baltą vyro sėklą supa raudonas moters kūnas. Šį lytinį baltos ir raudonos spalvų simbolikos aspektą itin ryškiai perteikia, tarkime, tokia lietuvių mįslė: *Baltas bybukas, raudona pizukė* = avietės uoga¹¹⁴. Betgi sėkla yra balta ir paties vyro raudonam kūne, ir ne tik

¹¹² Л. Салавей, „Пагоня“, *Беларуская міфалогія: Энціклапедычны слоўнік*, Мінск, 2004, p. 353.

¹¹³ M. Bartninkas, *Lietuvos Vytis*, p. 81.

¹¹⁴ A. Kensminienė, „Kūniškumas lietuvių mįslėse – liaudies juoko kultūros įnašas“, *Tautosakos darbai*, XIV (XXI), Vilnius, 2001, p. 195; Nr. 122.

sėkla, o ir kaulas, apsuptas mėsos, kraujo. Iš čia – pačiu pirmuoju reikšmės perkėlimo žingsniu – „balta“ tampa žmogaus vėlė, taip pat siela jo „raudono“ kūno atžvilgiu, antru žingsniu – dvasia materijos atžvilgiu ir t. t. Jau po pirmo bandymo apibendrinti paaiškėja, jog balta spalva – tai branduolio, šerdies, nematomos („anapusinės“ arba „aukštesnės“) esmės spalva, kurią papildė raudona ją supančios ir jos raiškos lauką sudarančios aplinkos spalva (iš religinės simbolikos čia pirmiausia į galvą ateina baltas Šiva raudonos jo Šaktės glėbyje). Plg. baltą medžio šerdį, apsuptą dažniausiai rusvos žievės; baltą vyšnios, slyvos bei kai kurių kitų vaisių kanduolą, apsuptą raudonos „mėsos“, ir pan. (ta pati avietė, pasak baltarusių mėsės, = *Красная шапка, белая галоўка* „Raudona kepurytė, balta galvytė“; svogūnas = *У сярэдзіне белае, а на версе краснае* „Vidury balta, o iš viršaus raudona“¹¹⁵). Taip pat plg. žvakės liepsną, baltą viduryje, aukščiausios temperatūros taške, apsuptą rausvos šiek tiek „atvėsusios“ ugnies ir toliau išstipstančią šaltoje juodoje aplinkinės erdvės tamsoje. Tam tikra prasme galima tarti, jog trys kalbamos spalvos sudaro ratą: balta atitinka stebulę, raudona – stipinus ir juoda – ratą supantį ratlankį. Savo ruožtu vertikalioje ašyje baltam centrui prilygsta viršutinis pasaulio lygmuo (dangus, dvasia, nušvitusi sąmonė), raudonai gyvai „mėsai“ – vidurinysis (žemė, gyvybė, „sapnuojanti“ sąmonė) ir juodai periferijai – apatinis (požemiai, pražuva, visiškas nesąmoningumas)¹¹⁶. Plg. vaizdinius apie „baltą“, „juo-

¹¹⁵ *Загадкі*, p. 92: Nr. 815, p. 78: Nr. 647.

¹¹⁶ Plačiau apie tai žr.: D. Razauskas, *Ryto ratų ritimai: pagrindinio kosmologinio modelio rekonstrukcija su etimologiniais priedainiais*, Vilnius, 2000, p. 35–47, 83–84 ir toliau.

dą“ ir „raudoną“ mirtį baltų bei slavų tradicijose¹¹⁷, galimas daiktas, susijusius su atitinkamu trejopu pomirtiniu sielos likimu (baltas „dangiškasis kelias“, išsigelbėjimas; juodas „požemių kelias“, pražūtis; ir raudonas „gyvybės kelias“, vedantis atgal į šį pasaulį, į pergimimą ir susijęs su skaityklos šioje žemėje samprata).

Pats Lietuvos herbas ir juolab raudona vėliava su baltu raiteliu vidury visiškai atitinką bendrą spalvų išsidėstymo struktūrą (juodą spalvą čia atstotų vėliavą supantis „chaosas“). Įdomi šiuo atžvilgiu ir lietuvių žodžio *vėliava* etimologija, išsakyta A. J. Greimo ir susiejanti šį žodį su žodžiu *vėlė*, dgs. *vėlės*: „Žodį *vėliava*, padarytą tuo pat principu kaip *broliava*, siūlome aiškinti kaip ‘vėlių būrys, vėlių visuma’, o tai reikštų, „kad kiekviena lietuvių gentis žygiuoja į karą su savo *vėliava*, su visais savo mirusiais, semdamasi iš jų jėgų ir drąsos“¹¹⁸. Protėvių vėles, lydinčias lietuvių karius į mūšį ir palaikančias kautynėse jų dvasią, įkvepiančias narsai, vėliava tad ir įkūnijusi. Baltas raitelis raudoname lauke šiuo atveju ir galėtų simbolizuoti tokį anapusinį globėją, archetipinį Dvasios karį arba jo projekciją į žmogaus dvasinę būseną – skaidrią, giedrą, bebaime kario dvasią vidur kruvinos gyvenimo sumaišties (plg. indų „Bhagavadgytoje“ dievo Krišnos, pažodžiui „Juodojo“, pamokymus, prieš mūšį suteiktus kariui Ardžunai, pažodžiui „Baltajam“). Beje, įdomu, jog marių (andai baltų kaimynų) ritualinis, dievinamas

¹¹⁷ Л. Г. Невская, „Материалы к реконструкции балто-славянской причеты: Семантика предикативных конструкций“, *Балто-славянские исследования* 1986, Москва, 1988, p. 241–243.

¹¹⁸ A. J. Greimas, *Tautos atminties beiėskant. Apie dievus ir žmones*, Vilnius-Chicago, 1990, p. 419–420. Plačiau šiuo klausimu žr.: D. Razauskas, *Vėjūkas...*, p. 153–154 ir toliau ligi p. 160.

ir aukojamas žirgas būtinai buvo raudas ir su balta dėme kaktoje (kitaip sakant, laukas)¹¹⁹.

Geografinėje plotmėje ryšium su bendra trijų spalvų simbolika labai įdomios yra Juodosios, Raudonosios ir Baltosios Rusios sąvokos¹²⁰ bei jų tarpusavio santykis (turint omeny, kad Baltoji Rusia = šiuolaikinė Baltarusija sudarė žymią ar net pagrindinę dalį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos); juoba atsižvelgus į vieną rusų mįslę, kurioje „aguona“ užmenama štai kaip: *Кину порохом, станет городом, Красной Москвой, Белой Лутвой* „Mesiu paraką, stos miestu, R a u d o n a M a s k v a, B a l t a L i e t u v a“¹²¹. „Raudonoji Maskva“ (Maskvos kunigaikštystės padaras Rusijos imperija ir jos įpėdinis bolševikinė, įdėm „raudonoji“ Rusija) Lietuvą per pastaruosius šimtmečius jau dusyk buvo prarijusi, o ir dabar lieka apsupusi iš abiejų pusių (nekalbant apie kone visišką slavų apsuptį); bet kartu reikia turėti omeny žinomą hipotezę apie slavų prokalbės kilmę iš pietvakariinių baltų dialektų ir tai, kad slavų ekspansija į baltų kraštus, pradedant pirmojo tūkstantmečio antrąja puse, didžiąja dalimi buvo taiki ir, svarbiausia, žymiai nepakeitė gyventojų antropologinio tipo, o tai reiškia, kad ne „slavai atėjo“, bet baltai nuo milžiniškos savo teritorijos pakraščių ligi pat šiuolaikinės Lietuvos viduryje tolydžio virto slavais, o šiuolaikinėse Baltarusijoje bei Lenkijoje (nekalbant apie pačios Lietuvos pietrytines sritis) tebevirsta

¹¹⁹ *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, XVII, под редакцией О. Н. Трубачева, Москва, 1990, p. 49 (kalbant apie slavų **lygъ* (*jь*) reikšmę 'laukas').

¹²⁰ Žr.: Вяч. Вс. Иванов, *Цветовая символика в географических названиях...*, p. 163–167, 176–177.

¹²¹ *Загадки*, p. 86: Nr. 2537.

ligi šiol. Savo ruožtu, simbolikos požiūriu reikšmingas ir pats *baltų* vardas, nors tik 1845 m. F. Nesselmanno padarytas pagal Baltijos jūros pavadinimą, visai neatsižvelgiant į lietuvių būdvardį *baltas*, tačiau savaime, jau vien dėl fonetinio tapatumo, su juo susisiejęs, o galimas daiktas, galiausiai jam net ir giminiškas, bendrašaknis su juo¹²². Taigi ištisą pusantro tūkstančio metų vykstantį Rytų Europos slavėjimą galima būtų suprasti kaip *baltų raudimą* su visomis (ir ne tokiomis jau vienareikšmėmis kaip galėtų norėtis) atitinkamų spalvų simbolikos siūlomomis išvadomis bei tiesiogine užuomina į Lietuvos herbą (juoba kad ir pačios LDK tik branduolį, „sielą“, tesudarė baltai, o visą „kūną“ – jau rytų slava, rusėnai)¹²³. Žinoma, reikia turėti omeny, kad tokio pobūdžio „istoriosofinės“ įžvalgos su mokslu teturi ne daug ką bendra, ir vis dėlto jos yra sunkiai išvengiamos ir vargu ar prisiverstinai nutylėtinos kalbant apie s i m b o l i k ą, kuri turi savo dėsnius, anaip tol ne visuomet pavaldžius šiulaikiniams mokslams.

Ligi šiol juodos–raudonos–baltos spalvų simboliką aptarėme tik jos statiškuoju aspektu, bet dabar priejome jų tarpusavio santykio dinamiką, kuri yra ne mažiau raiški. Podraug su žvakės liepsna tamsoje, kai visos trys

¹²² Apie tai ir apie Baltijos jūros vardo galimą baltišką kilmę literatūros gausu, užteks nurodyti: J. Kabelka, *Baltų filologijos įvadas*, Vilnius, 1982, p. 8–14.

¹²³ Tarp kitko, baltarusių pavadinimo blr. *бела-русы* antrasis dėmuo *русы* ‘rusėnai’ savaime asocijuojasi su būdvardžiu blr. *русы* ‘rausvas, rusvas’ (šią asociaciją asmeniniame pokalbyje išsakė Jonas Vaiškūnas), ir blr. *бела-русы* gali būti išgirstas kaip ‘baltai r(a)usvas’. Taigi pats *balta-rusių* pavadinimas, be to, kad per „atsitiktinį sutapimą“ teikia užuominą į dviejų etnosų, sudarančių šią tautą, sintezę, nejučia dargi atliepia ir nusakytą spalvinę situaciją.

spalvos matyti vienu metu, galima kalbėti ir apie tolydų kaitimą arba vėsimą: pavyzdžiui, anglis arba geležis žaizdre įkaista nuo jodos spalvos ligi raudonos ir galiausiai baltos. Balta – tai aukščiausia temperatūros spalva, pati šviesa kaip tokia, telkianti savyje visas spektro spalvas – maksimali gyvybinės jėgos koncentracija tiesiog ligi grynos potencijos; juoda – pačios žemiausia (ir čia mes vėl susiduriame su spalvų simbolikos vertikalia projekcija), nulinės temperatūros spalva, iš esmės netgi „ne-spalva“, atitinkanti „ne-temperatūrą“, visišką temperatūros nebuvimą, visišką ne-gyvybę; ir galiausiai raudona spalva, kaip vidurinioji, simbolizuoja pereinamąją būseną nuo baltos prie juodos ir atvirkščiai. Plg. latvių mįslę apie degančią ir anglimi tolydžio virstančią balaną, arba skalą („skala, liepsna, anglis“): *Papriekšu iet balts, tad sarkans un tad melns* „Pirma eina baltas, tada raudonas ir tada juodas“¹²⁴. Balta – tai bet kokio vyksmo pradžia, sumanymas, „sėkla“ ir ateitis; raudona – jo įsikūnijimas gyvenime, gyvavimas, išsipildymas dabartyje; juoda – išsekimas ir galas, mirtis, praeitis (plg. baltarusių mįslę: *Як я была маладая, то я была бела, а як я пастарэла, то зачырванела* „Kai buvau jauna, buvau balta, o kai pasenau, paraudonavau“ = putinas¹²⁵). Ir atvirkščiai, antientropine kryptimi, „prieš srovę“: juoda – tai niūri tuščio ir betikslio pasyvaus gyvenimo nuobodybė, neviltis, depresija; raudona – tam tikras gyvybinis įkarštis, užsidegimas, aistra, kova, pastangos, atkaklus pasiaukojimas reikalui; balta – aukščiausias nušvitusios dvasios susitelkimas, skaidri sąmonė, atviras aiškumas, giedras būties

¹²⁴ *Latviešu tautas miklas*, p. 259: Nr. 2912.

¹²⁵ *Загадки*, p. 64: Nr. 491.

džiaugsmas. Rytuose šią simboliką išreiškia indiškoji trijų „gunų“ (*guna*- ‘gija, pluoštas’), iš kurių suaustas pasaulis, samprata: *tamas*- ‘tamsa, inercija, kūnas’, *rajas*- ‘raudonis, raudonumas, energija, užsidegimas, siekis, gyvybinė jėga’ ir *sattva*- ‘esmė, esatis, skaidri rimtis, sąmoningumas’. Vakaruose – alcheminio proceso stadijos, pavadintos atitinkamai *nigredo* ‘juoduma’, *rubedo* ‘raudonis’ ir *albedo* ‘baltumas’ ir nusakančios tiek kintančią alcheminės medžiagos kokybę, tiek atitinkamą paties alchemiko sąmonės būseną.

Įdomų trijų spalvų simbolikos pritaikymą istorinei žmogaus sąmonės raidai antai yra išsakęs J. G. Frazeris. Jo žodžiais, žmonijos minties nueitą kelią galima prilyginti „audiniui, suaustam iš trijų skirtingų gijų: juodos – magijos gijos, raudonos – religijos gijos ir baltos – mokslo gijos“¹²⁶. Jei, šiek tiek apibendrinę, magiją suprasime kaip savanaudiškų prietarų tamsą, ir ne tik buitinių bei religinių prietarų, bet ir „mokslinių“, susijusių veikiau su mokslą gaubiančia „konjunktūrine magija“ nei su tikru pažinimu; religiją – kaip amžiną žmogaus širdies polėkį ir užsidegimą, kurstomą aukštesnės, šviesesnės, visavertiškesnės būties ilgesio (atmetę vėlgi į tamsą gramzdinantį religinį savanaudiškumą); o tikrąjį mokslą – kaip nesusaistytą, tiesų, skaidrų žvilgsnį tiek į išorinį, tiek į vidinį žmogaus pasaulį, – tai su seru Frazeriu bus sunku nesutikti.

Mums šiuo atveju aktualus yra atitinkamas trijų raitelių įvaizdis: juodo, raudono ir balto. Kaip antai lietuvių pasakoje, kurios herojus paeiliui sėda ant juodo, bėro (taigi tamsiai rauda, rusvo) ir balto arklio, ir tik baltas

¹²⁶ Sir J. G. Frazer, *The Golden Bough*, p. 703.

arklys pasirodo pajėgus parnešti jį iš ano pasaulio į šį: ... *ir atbėgo baltas arklys, dar gražesnis. Ant to kaip užsėdo, tai nesijuto, k a i p v ė j u, rodos, buvo išneštas ant svieto jam žinomo*¹²⁷ (žr. aukščiau apie vėją-žirgą). Plg. aptartai trijų spalvų simbolikai atliepiančią žirgo plauko reikšmę, paliudytą Polesėje: *Kuń czòrnyj – niedùha. Kuń czyrwòny – horiàczka. Kuń sùwyj – dòbre* „Juodas žirgas – negalia; raudas (sartas) žirgas – karštinė; šyvas žirgas – gerai“¹²⁸. Taip pat plg. raudą, juodą ir šyvą arklius ukrainiečių pasakoje¹²⁹. Panašiai rusų pasakoje „iš trijų arklių – juodo, šėmo ir balto – pats stipriausias ir gražiausias yra baltas“, nors rusų pasakose, „kita vertus, iš trijų arklių (šėmas, juodas, raudas) paskutiniuoju neretai eina raudas arklys. Rusų ikonose, vaizduojančiose slibino nugalėtoją, žirgas beveik visuomet yra arba visai baltas, arba raudonas kaip ugnis. Tokiais atvejais raudona spalva, – V. Propo nuomone, – akivaizdžiai atstoja liepsnos spalvą“¹³⁰. Išties, plg. dar vieną latvių mįslę apie „degančią balaną“: *Balts tilts, sarkans jājējs, līdz ko pārjāj, tilts sabrūk* „Baltas tiltas, raudonas raitelis, kai tik perjoja, tiltas sugriūva“¹³¹; panašias baltarusių, kuriose raitelio vietą užima gaidelis (bet plg. pentinuoto gaidžio įvaizdį!): *Па беленькай жэрдацы*

¹²⁷ *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, surinko Mato Slančiausko bendradarbiai, Vilnius, 1985, p. 89–90.

¹²⁸ Вяч. В. Иванов, В. Н. Топоров, „К семиотическому анализу мифа и ритуала (на белорусском материале)“, *Sign, Language, Culture*, eds.: A. J. Greimas, R. Jakobson et al, The Hague–Paris, 1970, p. 352.

¹²⁹ *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева*, II, подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа, Москва, 1958, p. 20–24: Nr. 184.

¹³⁰ В. Я. Пропп, *Собрание трудов...*, p. 262.

¹³¹ *Latviešu tautas miklas*, p. 258: Nr. 2905.

чырвоненькі петушок скача „Balta kartele raudonas gaidelis šokuoja“; *На беленькай кладачцы чырвоны певунок скача* „Ant baltos laktelės raudonas gaidelis šoka“¹³². Savo ruožtu „buriatų padavimuose kai kurie mirę šamanai tebejodinėja ant balto, keršo arba juodo žirgo, kuriuos turėjo būdami gyvi“¹³³.

Pats paprasčiausias juodos, raudonos ir baltos spalvų kaitos laike pavyzdys būtų paros laikai: juoda naktis, rausvos ryto žaros, balta diena, vėlgi rausvos, raudonos vakaro žaros, juoda naktis ir t. t. (juoba kad čia išlieka tas pat vertikalus spalvų išsidėstymas: balta saulė būna zenite, „danguje“; raudona, rausva – ties horizontu, „pasaulyje“; o juoda naktis stoja tuomet, kai saulė nusileidžia po žeme, „į pragarą“). Plg. lietuvių mįslę: *Pusė balta, pusė juoda, galuose raudona* = diena ir naktis¹³⁴; taip pat raudono, balto ir juodo šilko tinklą lietuvių liaudies dainoje = aušra (*zara*), diena ir naktis¹³⁵; latvių mįslės: *Skaista puķe ezerā: dienu zied balta, rītā un vakarā sarkana* „Graži gėlė ežere: dieną žydi baltai, ryte ir vakare raudonai“; *Rītā sarkana, dienā balta un vakarā atkal sarkana* „Iš ryto raudona, dieną balta, o vakare vėl raudona“ = saulė¹³⁶; rusų vestuvinę raudą, kurioje sakoma: *До зари-то, до белого дня, / До восхода красна солнышка!* „Lig aušros, lig baltos dienos, / Ligi užtekės raudona saulėlė“¹³⁷ ir pan.

¹³² Загадки, p. 220: Nr. 2339, 2340.

¹³³ В. Я. Пропп, *Собрание трудов...*, p. 266.

¹³⁴ *Atvažiuoja Kalėdos: Advento-Kalėdų papročiai ir tautosaka*, sudarė: Nijolė Marcinkevičienė, Eugenija Venskauskaitė, Vilnius, 2000, p. 170.

¹³⁵ *Lietuvių tautosaka: Dainos*, I, paruošė: V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius, Vilnius, 1962, p. 623–625: Nr. 636.

¹³⁶ *Latviešu tautas mīklas*, p. 239: Nr. 2680a–b.

¹³⁷ *Русская народная поэзия: Обрядовая поэзия, составление,*

O kai paros laikų kaita perteikiama antropomorfiniu įvaizdžiu, vėlgi sutinkame tris pasakų raitelius, juodą, raudoną ir baltą, paveizdinančius atitinkamai naktį, žaras ir dieną. Antai ATU 334 tipo lietuvių pasakoje mergaitė leidžiasi ieškoti raganos trobelės: *Eina eina, žiūri – baltas žmogus ant balto žirgo joja ir balts šuo paskui seka. Eina toliau, žiūri – juods žmogus joja ir juods šuo paskui seka. Eina toliau, žiūri – raudonas žmogus ant raudono žirgo joja ir raudons šuo paskui seka*. Galiausiai ji ateina pas raganą, o ta klausia, ką ji mačiusi pakeliui:

– *Einu, – sako, – žiūriu – balts žmogus ant balto žirgo joja ir balts šuo paskui bėga.*

– *Tai tę mano diena, – sako ragana. – O da ką matei?*

– *Toliau einu, žiūriu – juods žmogus ant žirgo joja ir juods šuo paskui seka.*

– *Tai tę mano naktis. O daugiau ką matei?*

– *Einu, žiūriu – raudons žmogus ant raudono žirgo joja ir raudons šuo paskui seka.*

– *Tai tę mano pazaras.*¹³⁸.

Tą patį motyvą randame ir rusų pasakoje „Gražuolė Vasilisa“: eina Vasilisa pas Babą Jagą, ir „staiga joja pro šalį raitelis: pats baltas, apdaras baltas, žirgas po juo baltas ir žirgo kamanos baltos, – o lauke tuo sykiu ėmė brėkšti. Eina ji toliau, ogi joja kitas raitelis: pats raudonas, apdaras

подготовка текста и др. К. Чистова и Б. Чистовой, Ленинград, 1984, p. 382: Nr. 550.

¹³⁸ *Lietuviškos pasakos*, II, surinko Jonas Basanavičius, p. 269: Nr. VII.20 = *Lietuvių tautosaka*, III: *Pasakos*, paruošė L. Sauka, A. Seselskytė, Vilnius, 1965, p. 282: Nr. 116. Plg.: *Pasakos, sakmės, oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis, p. 357–358: Nr. 126; „Vilniaus krašto lietuvių tautosaka“, paruošė dr. J. Balys, Tautosakos darbai, IV, Kaunas, 1938, p. 196: Nr. 490. Taip pat žr.: N. Vėlius, *Senovės baltų pasauležiūra: Struktūros bruožai*, Vilnius, 1983, p. 36–37; D. Razauskas, *Ryto ratų ritimai*, p. 48–50.

raudonas ir ant raudono žirgo, – tuo sykiu patekėjo saulė. Vasilisa ėjo visą naktį ir visą dieną ir tik kitą vakarą išėjo laukymėn, kur stovėjo Babos Jagos trobelė“, ir „staiga vėl joja raitelis: pats juodas, apdaras juodas ir ant juodo žirgo; prijojo Babos Jagos vartus ir dingo, tarsi žemėn prasmego, – stojo naktis“. Nesitenkinant tuo, kas pasakyta, toliau pasakoje prikišamai paaiškinama:

– Noriu paklausti tavęs, močiut, apie tai, ką mačiau: pas tave einančią mane aplenkė raitelis ant balto žirgo, pats baltas ir apdaras baltas: kas jis toks?

– Tai mano baltoji dienele, – atsakė Baba Jaga.

– Pakui mane aplenkė kitas raitelis, ant raudono žirgo, pats raudonas ir apdaras raudonas: šis kas toks?

– Tai mano raudonoji saulele, – atsakė Baba Jaga.

– O ką reiškia juodas raitelis, aplenkęs mane ties pat tavo vartais, močiut?

– Tai mano tamsioji naktele – visi mano ištikimi tarnai!¹³⁹

Tokių įvaizdžių archajiškumą bei paplitimą liudija senovės Irano zurvanistų tradicija, kurioje juodas „kaip smala“ ir deimanto baltumo žirgai simbolizuoja atitinkamai naktį ir dieną, ir ne tik tiesiogine, bet ir perkeltine, dvasine prasme, būdinga iraniškajam dualizmui – dvi pirmaprades Dvasias, du pasaulyje veikiančius pradus, tamsos ir šviesos¹⁴⁰.

¹³⁹ Народные русские сказки А. Н. Афанасьева, p. 161, 163: Nr. 104; į šią rusų pasaką jau užpraeitame amžiuje dėmesį atkreipė E. B. Tyloras, tikėdamasis joje rasti paaiškinimą Raudonkepuraitei: Э. Б. Тайлор, *Первобытная культура*, Москва, 1989, p. 164.

¹⁴⁰ Žr.: R. C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, p. 240, 242.

Pagaliau tokių pat spalvų raiteliai dienos pabaigą atitinkančia seka pasirodo Biblijoje, vaizduojant pasaulio pabaigą (Apreiškimas Jonui 6.1–8): „Aš mačiau, kaip Avinėlis nuplėšė pirmąjį iš septynių antspaudų, ir išgirdau vieną iš keturių būtybių tartum griaustinio balsu šaukiant: ‘Ateik!’ Ir aš regėjau: štai pasirodė baltas žirgas ir ant jo raitelis su kilpiniu rankoje. Jam buvo duotas vainikas, ir jis išjojo kaip nugalėtojas, kad dar nugalėtų. Kai jis nuplėšė antrąjį antspaudą, aš išgirdau antrąją būtybę sakant: ‘Ateik!’ Ir pasirodė kitas žirgas, ugniaspalvis, ir jo raiteliui buvo leista atimti iš žemės taiką, kad žmonės vieni kitus žudytų; jam buvo duotas didelis kalavijas. Kai Avinėlis nuplėšė trečiąjį antspaudą, aš išgirdau trečiąją būtybę tariant: ‘Ateik!’ Ir aš regėjau: štai pasirodė juodas žirgas, o raitelis turėjo savo rankoje svarstyklės... Kai nuplėšė ketvirtąjį antspaudą, aš išgirdau ketvirtosios būtybės balsą sakant: ‘Ateik!’ Ir aš regėjau: štai pasirodė pilnas žirgas, o jo raitelio vardas buvo Mirtis, ir paskui jį sekė mirusiųjų pasaulis. Jiems buvo duota valdžia ketvirtadalyje žemės, kad žudytų kardu, badu, maru ir žemės žvėrių dantimis“.

Taigi tris raitelius, atitinkančius dieną, vakarą ir naktį, čia dar atlydi ketvirtas, blyškioji Mirtis ant „palšo“ žirgo – mums irgi jau pažįstamas įvaizdis. Ir vis dėlto nugalėtoju pavadintas pirmasis raitelis – baltas Dienos raitelis, kurio „naujas atėjimas“ po blyškių besitraukiančios nakties priešbrėkšmių būtų savaime suprantamas.

3. BALTAS RAITELIS SU IŠKELTU KALAVIJU

Prie to, kas pasakyta, tad beliko pridurti kalavijo, kardo simboliką.

Ch. E. Kerlotas (J. E. Cirlot) atkreipia dėmesį į tai, kad kalavijas iš tikrųjų visur ir visada buvo aukštų didikų prerogatyva, kilmingo kario atributas¹⁴¹. Kitaip sakant, „kalavijo simbolikoje neabejotinai esama sociologinio veiksnio, nes kalavijas priklauso riteriui, kuris savo ruožtu yra šviesos gynėjas nuo tamsos. Užtat nuo pat istorijos aušros ritualuose, o folklore net ligi šiol kalavijas atlieka ir atitinkamą dvasinį vaidmenį, kaip maginis ginklas nuo tamsos jėgų, kurias personifikuoja ‘pikti negyvėliai’, ir dėl to visuomet yra naudojamas apotropėjinėse apeigose“¹⁴². Raitelis savaime yra kilmingas riteris, kuris, kaip matėme, irgi „atlieka dvasinį vaidmenį“, vadinasi, juolab – raitelis su iškelto kalaviju.

Iškalbingą pavyzdį tam randame vadinamojoje „Sūduvių knygelėje“ (1520–1530 m. anoniminis traktatas apie Sembos sūduvių tikėjimus bei papročius), kurioje pasakojama apie laidotuvių (panašu, kilmingo žmogaus) apeigas: „Tada įkelia lavoną į vežimą, draugai lydi r a i t i i š k e l - t a i s k a r d a i s, čaižo jais orą ir skardžiu balsu šaukia: *Begeyte, Begeyte Pecolle* ‘Bėkite, bėkite, jūs velniai!’“¹⁴³.

¹⁴¹ J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, London, 1996, p. 325.

¹⁴² Ten pat, p. 324.

¹⁴³ *Darnach legen sie die leiche auff einen wagen, die freunde reiten*

Lietuvių tradicijoje kalavijas, arba kardas, irgi yra siejamas su tam tikra paties žmogaus dvasine charakteristika, pirmiausia – su narsa, drąsa; plg. XX a. pradžioje užrašytą tikėjimą: *Norint, kad vaikas būtų nebaikštus, kai gimsta, reikia rankosna duoti kardas*¹⁴⁴. Taigi kardas simbolizuoja atitinkamą sąmonės būseną. Be to, lietuvių liaudies lyrikoje kardas gali simbolizuoti šviesą, šviesos šaltinį, pavyzdžiui:

Aš pasistačiau šviesų kardelį –

*Tai mano žiburėlis, tamsios nakties švieselė*¹⁴⁵.

Dvasinė kalavijo, kardo simbolika, kurios atspindžių iki šiol aptinkame lietuvių liaudies tradicijoje, itin išrutulota buvo „aukštosiose“ dvasinėse pasaulio tradicijose, ir tai suprantama, turint omeny Kerloto minėtą „sociologinį veiksnį“. Antai vadžrajanos budizme kalavijas simbolizuoja „pradžnią“ (skr. *prajñā-*), dvasinio praregėjimo išmintį, nušvitusios sąmonės skaidrumą. Chögyamo Trungpos žodžiais, „pradžnią pagal tradiciją simbolizuoja dviašmenis kalavijas, kuris prakerta bet kokią painiavą“; pavyzdžiui, „bodhisatva gali atlikti savo veiksmus metodiškai tiksliai, tačiau be išminties, be šito kalavijo, kuris prasikerta pro visas abejones, jo veiksmas taip ir netaps transcendentiški“¹⁴⁶. Kitaip sakant, kalavijas – „tai

umher mit ausgezogenen messern, streichen in die lufft vnd schreien mit heller Stimme: Begeyte, Begeyte Pecolle laufft laufft ir teuffel! BRMŠ, II, p. 138, 152–153 (sulig Vytauto Balaišio ir Sigito Plaušinaičio vertimu).

¹⁴⁴ *Tauta ir žodis*, III, red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas, 1925, p. 352.

¹⁴⁵ *Ožkabalių dainos*, surinko Jonas Basanavičius, I, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 143: Nr. 95.

¹⁴⁶ Ch. Trungpa, *Cutting Through Spiritual Materialism*, Berkeley, 1973, p. 177–178.

intelekto skvarba ir aštrumas, perkertantis samsaros tėkmę¹⁴⁷. Tokią kalavijo simboliką budizme aptinkame nuo pat pradžių, nuo pat jo užuomazgų: antai jau pats Sidharta, būsimasis Buda, „buvo kaip karvedys, iškėlęs šveitrų įžvalgos kardą meditacijų kovos lauke. Ištisas dienas ir naktis jis sėdėjo po [medžiu] pipala, ir naujojo mokymo kontūrai ėmė reikštis jo prote lyg skaistūs žaibo blyksniai“¹⁴⁸. Ir tai liečia ne tik budizmą. Pagal J. Tre-sidderio apibendrinimą, „budizme kalavijas suvokiamas kaip išminties ginklas, nukertantis neišmanymą. Višnus dažnai vaizduotas su ugniniu pažinimo kalaviju rankoje. Vingiuoti, ugnies liežuvių primenantys dviašmeniai kalavijai buvo siejami su nuskaistinimu, antai alchemijoje, kur toks kalavijas buvo ugnies emblema. Nuskaistėjimą mena ir biblinio kerubo atvaizdai, kuriuose jis su ugniniu kalaviju saugo kelią, vedantį į Edeną“¹⁴⁹. Čia turima omeny *Pr* 3.24: „Išvaręs žmogų, jis pastatė į rytus nuo Edeno sodo kerubus ir liepsna švytruojantį kalaviją – kelio prie gyvybės medžio saugoti“. Be to, šis „liepsna švytruojantis kalavijas“, – A. Rubšio paaiškinimu, – tai žaibas¹⁵⁰.

Pasak René Guénono, „tradiciniu požiūriu, didi karo vertybė yra ta, kad jis simbolizuoja kovą, į kurią žmogus

¹⁴⁷ H. V. Guenther, Ch. Trungpa, *The Dawn of Tantra*, Berkeley–London, 1975, p. 82.

¹⁴⁸ Th. N. Hanh, *Senasis baltųjų debesų kelias*, I, Kaunas, 2003, p. 116.

¹⁴⁹ Дж. Тресиддер, *Словарь символов*, Москва, 1999, p. 222; žr.: М. Б. Мейлах, „Меч“, *Мифы народов мира: Энциклопедия*, II, Москва, 1982, p. 149; J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, p. 324–325.

¹⁵⁰ Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas, Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarė, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys, Vilnius, 1998, p. 12. Plačiau apie tai žr. toliau.

turi stoti prieš savo vidinius priešus“, todėl „akivaizdu, kad tokiomis aplinkybėmis visa, kas skirta išoriniam karui, gali būti laikoma simboliu, menančiu vidinį karą, ir ypač tai pasakytina apie kalaviją“¹⁵¹.

Senovės indų tradicijoje ritualinis simbolinis „kalavijas“ (medinė kalavijo pavidalo skala, *sphya*-¹⁵²), kartu su aukojimų stulpu, kovos ratais bei strėle, kilme yra siejamas su griausmavaldžio Indros perkūnu „vadžra“ (*vajra*). Pasak „Śatapatha brahmanos“ I.2.4, „Indrai sviedus į Vritrą savo perkūną, šis nuo smūgio jėgos pasidarė ketveriopas... Dvi iš keturių jo apraiškų brahmanai naudoja aukojimuose, o likusias dvi kšatrijai naudoja kare“¹⁵³... Kai šventikas užsimoja mediniu kalaviju, tai tas pat, kas į priešą sviedžiamas perkūnas“, o „mes šiuo atžvilgiu tik pridursime, – tęsia Guénonas, – jog kalavijas apskritai prilyginamas žaibui arba yra tiesiog iš jo kildinamas. Savo ruožtu žaibas regimuojų pavidalu vaizduojamas kaip gerai žinomas ‘liepsnojančias kalavijas’“¹⁵⁴. Iš Biblijos dar plg. Ezekielio knygą 21.14–15 ir 33: „K a l a v i j a s! K a l a v i j a s pagალąstas ir nušveistas. Pagaląstas skerdynėms, nušveistas, kad

¹⁵¹ R. Guénon, *Fundamental Symbols: The Universal Language of Sacred Science*, Oxford and Northampton, 1995, p. 129. „Žinoma, šiuolaikinių karų ginkluotei tai nebetinka, jau vien dėl jos ‘mechaninio’ pobūdžio, nesuderinamo su jokių tikrų simbolizmu“ (ten pat).

¹⁵² Žr.: *A Sanskrit-English Dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages by Sir. Monier Monier-Williams*, new edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars, Oxford University Press, 1899; Delhi, 1999, p. 1271.

¹⁵³ Pasak R. Guénono, „brahmanų ir kšatrijų funkcijos, galima sakyti, priklauso atitinkamai vidiniam ir išoriniam karui“ (R. Guénon, *Fundamental Symbols*, p. 130).

¹⁵⁴ R. Guénon, *Fundamental Symbols*, p. 130.

blizgėtų it ž a i b a s!“ ir „O k a l a v i j a u, o k a l a -
v i j a u! Ištrauktas iš makšties skerdynėms, nušveistas,
kad naikintum, blizgėtum kaip ž a i b a s!“

Lietuvių tradicijoje žaibą vaizduojantis kalavijas, bū-
tent ugninis kalavijas, suprantama, priklauso Perkūnui.
*Žmonės sako, kad Perkūnas esąs kunigaikštis su u g n i -
n i u k a l a v i j u, ir kai tuo kalaviju pašvytytojys, tada
žaibuoja; Žmonės įsivaizduoja Perkūną vyrą su apsiaustu,
kurio rankose yra u g n i n i s k a l a v i j a s – kai juo
sušvytruoja, tada žaibuoja*¹⁵⁵ (pažymėtina, kad lie. *švytiuoti*,
švytriuoti reiškia kartu ir ‘mosuoti, mojuoti’, ir ‘švysčioti,
žybčioti’¹⁵⁶). Panašiai suomių dangaus bei griaustinio
dievas Uko „mojuoja savo ugniniu kalaviju, ir nuo to kyla
žaibai“¹⁵⁷ (juoba kad šio dievo vardas, matyt, yra baltiškos
kilmės¹⁵⁸). Plg. lietuvių liaudies dainą iš A. Juškos rinki-
nio (1880 m.): *Švytytoj kardeliai kaip žaibai*¹⁵⁹; taip pat
žinomą mitologinę dainą iš L. Rėzos rinkinio (1825 m.),
kurioje Perkūnas kardu perpus perkerta Mėnulį:

Perkūns, didžiai supykęs,

*Jį kardu perdalijo*¹⁶⁰.

Latvių dainoje iš K. Baruono rinkinio (LD 33742-1)
Saulė kabina ant ažuolo savo vainiką, o *Pērkons savu*

¹⁵⁵ J. Balys, *Raštai*, I, p. 50: Nr. 360, 361; žr. Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования...*, p. 93; N. Laurinkienė, *Senovės lietuvių dievas Perkūnas*, p. 90.

¹⁵⁶ Žr. LKŽ, XV, p. 616–617, 619–621.

¹⁵⁷ Э. Б. Тайлор, *Первобытная культура*, p. 400; žr.: *Мифы на-
родов мира*, II, p. 546.

¹⁵⁸ V. Blažek, „Balto-Fennic Mythological Names of Baltic Ori-
gin“, *Baltistica*, 39/2, Vilnius, 2004, p. 192–193.

¹⁵⁹ *Lietuviškos dainos*, II, užrašė Antanas Juška, Vilnius, 1954
(Казань, 1880), p. 251: Nr. 625.

¹⁶⁰ L. Rėza, *Lietuvių liaudies dainos*, I, Vilnius, 1958, p. 93:
Nr. 27.

zobentiņu „Perkuonas savo kardelį“¹⁶¹. Žaibui prilygsta ir Dievo kalavijas, kuriuo jis latvių dainose nukauna Velnį¹⁶². Rusų tradicijoje, pavyzdžiui, liaudies piešiniuose ant tošies (lubokuose) „pranašas Elijas vaizduojamas ugniniuose ratuose, traukiamuose keturių sparnuotų žirgų, iš visų pusių apsuptas liepsnos. Arklius vadelėja angelas. Pranašas Elijas rankose laiko kalaviją“¹⁶³. „Karpatuose tikėta žaibą kylant dėl to, kad šv. Elijas mojuoja auksiniu kalaviju arba ‘Dievo Alijošius’ (Алей Божий) užsimoja žėruojančiu kalaviju ant šėtono (Judo)“¹⁶⁴. Pagaliau plg. šv. Jurgio (Georgijaus) atvaizdą su kalaviju vietoj ieties rusų ikonose¹⁶⁵, su kardu ir / arba ietimi naujųjų graikų liaudies dainose, susijusiose su paplitusiu ATU 300 tipo pasakų siužetu, pavadintu „Slibino nugalėtojas“¹⁶⁶ (plg. baltarusių Jarilą su kalaviju ant balto žirgo). Itin pabrėžtas šiuo atžvilgiu atrodo osetinų mitinio herojaus Batrazo (nesyk gretinto su klasikiniu vedų griausmavaldžiu Indra)

¹⁶¹ *Krišjāņa Barona Dainu skapis*, <http://www.dainuskapis.lv>.

¹⁶² Žr.: J. Kursīte, *Latviešu folklorā mitu spoguļi*, Rīga, 1996, p. 9, 13; P. Šmitas, *Latvių mitologija*, p. 23.

¹⁶³ Т. С. Макашина, „Ильин день и Илья-пророк в народных представлениях и фольклоре восточных славян“, *Обряды и обрядовый фольклор*, Москва, 1982, p. 85.

¹⁶⁴ *Народная Библия: Восточнославянские этимологические легенды, составление и комментарии О. В. Беловой*, Москва, 2004, p. 140; žr.: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, III, под редакцией Н. И. Толстого, Москва, 2004, p. 280.

¹⁶⁵ В. В. Иванов, В. Н. Топоров, „Структурно-типологический подход к семантической интерпретации произведений изобразительного искусства в диахроническом аспекте“, *Труды по знаковым системам*, VIII, Тарту, 1977, p. 114–115.

¹⁶⁶ Н. Л. Ручкина, „Греческие акритские песни о герое, убивающем дракона“, *Славянский и балканский фольклор: Этногенетическая общность и типологические параллели*, Москва, 1984, p. 234–255.

įvaizdis, kuriuo personifikuotas tapo kartu ir kalavijas, ir žaibas¹⁶⁷, ir „kai ima plyksėti žaibai, osetinai tai laiko Batrazo kalavijo blizgesiu“¹⁶⁸.

Taigi Griausmavaldžiui, kuris, kaip matėme, neretai vaizduojamas raitas ant žirgo, taip pat būdingas kalavijas, simbolizuojantis žaibą. Reikia manyti, jog kalavijas, pradedant atitinkamu istoriniu laikotarpiu, karių luomo tradicijose yra vienas iš pagrindinių perkūnijos dievo atributų, t. y. Perkūno kaip karinės aukštuomenės dievo, kaip „dievo-kunigaikščio“ – arba, tarkime, „dievo-vyčio“ – ginklas.

Tačiau Perkūnas ne tik švytuoja savo žaibais (vizualinė apraiška), bet ir griaudžia (akustinė apraiška). O griausmas, griaustinis paprastai suvokiamas kaip perkūno dievo balsas, jo arba paties dangiškojo Dievo žodis. Štai Simono Grunau „Prūsijos kronikoje“ pasakojama, kaip kartą, dar karaliaus Videvučio laikais, „naktį užėjo baisiausia audra su griausmais ir žaibais, ir visi žmonės manė, kad jų dievas *P e r k ū n a s* *k a l b a s i* su kri-vaičiu“¹⁶⁹. Panašiai ir kitą kartą „naktį užėjo baisi audra su griausmais ir žaibais, ir brutai [prūsai] manė, kad su juo *k a l b a* dievas *P e r k ū n a s*“¹⁷⁰. Lietuviai ligi pat

¹⁶⁷ Žr.: Ж. Дюмезиль, *Осетинский эпос и мифология*, Москва, 1976, p. 58–60, 62–65, 134–135, 253–255; Ж. Дюмезиль, *Скифы и Нарты*, Москва, 1990, p. 14–17. Taip pat žr.: D. Razauskas, *Vėjūkas...*, p. 76.

¹⁶⁸ Ж. Дюмезиль, *Осетинский эпос и мифология*, p. 58.

¹⁶⁹ *Und quam in der nacht ein irschrecklich wettir mit donnern und plitzen, in welchem alles volck meinttenn, und ir gott P e r k u - n o r e t t e mit in dem kirwaiden: BRMS, II, p. 70, 108 (Domyko Urbo vertimas).*

¹⁷⁰ *Und is quam, wie in der nacht ein mechtiges gewitter war von donnernn unde plitzen, un die Bruten meinten, der gott P e r k u n o r e t t e mit im: ten pat, p. 84, 120 (Sigito Plaušinaičio vertimas).*

XX a. *Perkūną laikė lyg D i e v o ž o d ž i u*¹⁷¹. Vienoje lietuvių pasakoje žmogus pateko į dangų, ir kai jis ten neapdairiai užkalbėjo, žemėje *nuo jo žodžių tuojau trenkė perkūnas*¹⁷². Plg. latvių tikėjimą, užrašytą pirmojoje XX a. pusėje: *Kad bargs pērkons naktī uznāk, tad jādedz uguns un visiem jābūt nomodā, jo tā esot Dieva valoda* „Užėjus naktį stipriai perkūnijai, reikia uždegti ugnį ir visiems budėti, nes tai D i e v o k a l b a“¹⁷³. Taip pat latvių mįslė: *Man mutes nav, bet runāt es varu; Man krama nava, bet uguni šķiļu* „Burnos neturiu, bet k a l b ē t i galiu; titnago neturiu, bet ugnį išskeliu“ = Perkūnas¹⁷⁴. Tas pat baltarusių mįslėje: *Шыла-выла, матавила па-над небясамі хадзіла, з панамі гаварыла* „Kryku bildu po dangų vaikštinėjo, su ponais k a l b ē j o“¹⁷⁵; rusų: *Громко стучит, звонко кричит, а что говорит, никому не понять и мудрецам не узнать* „Garsiai baldoja, balsiai šaukia, o ką k a l b a, niekas nesupras, ir išminčiai nesužinos“ = griauštinis¹⁷⁶. Ypač įdomus šiuo atžvilgiu rusų „Raudoje dėl griauštinio žaibo užmuštojo“ (*Плач об убитом громом молнией*) ‘žaibo’ reikšme vartojamas žodis *молвия*¹⁷⁷ – plg. rusų *молния* ‘žaibas’ ir *молвить* ‘tarti, pasakyti’, pasen. *молвь* ‘šneka, kalba’. Ir taip visur. Vedų griausmavaldis Indra – poetas bei himnų kūrėjas¹⁷⁸. „Kai kuriose senose musulmonų sektose esama padavimo, kad istorinis asmuo

¹⁷¹ J. Balys, *Raštai*, I, p. 35: Nr. 47.

¹⁷² J. Elisonas, *Dievas Senelis*, p. 224: Nr. 436.

¹⁷³ *Latviešu tautas ticējumi*, III, p. 1414: Nr. 23364.

¹⁷⁴ *Latviešu tautas mīklas*, p. 209: Nr. 2257.

¹⁷⁵ *Загадки*, p. 36: Nr. 163.

¹⁷⁶ *Загадки*, p. 24: Nr. 280.

¹⁷⁷ В. Н. Топоров, *Предистория литературы у славян*, p. 171–172.

¹⁷⁸ Žr.: П. А. Гринцер, *Тайный язык „Ригведы“*, Москва, 1998, p. 29–30 ir kt.

Ali, Muchamedo pusbrolis, tebegyvenąs padebesiuose ir kad griaustinis esąs jo balsas, o žaibas – rimbas, kuriuo jis baudžias piktuosius¹⁷⁹. Musulmonų Ali čia atitinka krikščioniškų tradicijų pranašą Eliją. Plg. biblinį Dievo apsireiškimą Mozei ant Sinajaus kalno (*Iš* 19.16, 19): „Trečiąją dieną, auštant rytui, daužėsi perkūnas, švytavo žaibai, ir tirštas debesis dengė kalną“, ir „Mozei kalbant, *D i e v a s a t s a k ė* jam *p e r k ū n o g r i a u s m ū*“. Prisiminkime ir *Apreiškimą Jonui* 6.1: „Aš mačiau, kaip Avinėlis nuplėšė pirmąjį iš septynių antspaudų, ir išgirdau vieną iš keturių būtybių tartum *g r i a u s t i n i o b a l s ū š a u k i a n t . . .*“ Kinų mitologijoje pirmažmogio Pangu, ar P'an Ku, kraujas virto upėmis, alsavimas – vėju, akys – saule ir mėnuliu ir t. t., o balsas – griaustiniu¹⁸⁰. Ir panašiai.

Taigi žaibuojančio bei griaudžiančio Perkūno įvaizdis, dvi pagrindinės – vizualinė bei akustinė – jo apraiškos savaime susieja, sujungia kalaviją ir žodį, ypač griausmingą, įsakmų, „kirste nukertantį“ Dievo žodį.

Tačiau žodis ir šiaip dažnai prilyginamas kertamajam ginklui, neretai – būtent kardui ar kalavijui. Antai suomių priežodžiai teigia, kad „melas – vagies kalavijas“ ir kad „kalavijas užmuša vieną, o žodis – tūkstantį“¹⁸¹. Osetinų epe būsimoji didvyrių mylimoji bei motina „Satana užaugo tokia graži ir protinga, kad nuo jos grožio tamsi naktis pavirto diena, o jos *ž o d i s* buvo aštresnis

¹⁷⁹ Э. Б. Тайлор, *Первобытная культура*, p. 399.

¹⁸⁰ G. Jobes, *Dictionary of Mythology, Folklore and Symbols*, p. 1234; *Мифы народов мира*, II, p. 282.

¹⁸¹ *Высек пламя Илмаринен: Антология финского фольклора*, пер. с. финск., сост., вступ. ст. Э. Г. Рахимовой, Москва, 2000, p. 135, 144.

už k a l a v i j ą, tiesesnis už strėlę“¹⁸². Plg. serbų dainą, kurios siužeto herojė Ugningoji Liuba (*Љуба огњевита*) *Када ходи, како ветар веје, / Кад говори, како сабљом сече* „Kai vaikšto, kaip vėjas dvelkia, / Kai k a l b a, kaip k a r d u k e r t a“, juoba kad pagal savo siužetą (dangiškosios vestuvės ir už neištikimybę baudžiamas Mėnulis) daina gretinama su atitinkamomis latvių bei lietuvių dainomis¹⁸³, iš kurių viena anksčiau kaip tik buvo pateikta kaip pavyzdys apie Perkūną su kardu (*Perkūns, didžiai supykęs, / Jį kardu perdalijo*). Plg. kalbančius kalavijus keltų tradicijoje¹⁸⁴. Anglų tradicijoje šiame kontekste įprasminamas sąskambis tarp žodžių *word* ‘žodis’ ir *sword* ‘kalavijas’¹⁸⁵. M. Zavjalova pažymi, kad daugelis jos apklaustų lietuvių žodžiui *kárdas* pateikė asociaciją *vařdas*¹⁸⁶ (juoba kad lietuvių *vařdas* yra giminiškas su anglų *word*). Čia verta prisiminti ir žinomą pašaipų vaikų atsakymą į klausimą *Koks tavo vardas?* – *Auksinis kardas*. Plg. ir paronimiją tarp lietuvių žodžių *kárdas* ‘šaltas ginklas su kertamais ašmenimis’ ir *kařdas* ‘garsas, aidas, skardas’¹⁸⁷, kurios padarinys, matyt, yra ir pirmojo žodžio tarimas šiuolaikinėje šnekamojoje kalboje kaip *kařdas*,

¹⁸² Ж. Дюмезиль, *Осетинский эпос и мифология*, p. 235.

¹⁸³ Т. В. Цивьян, „Мотив наказания месяца в сюжете небесной свадьбы“, *Балто-славянские исследования 1986*, Москва, 1988, p. 235.

¹⁸⁴ Н. С. Широкова, *Культура кельтов и нордическая традиция античности*, Санкт-Петербург, 2000, p. 158–159.

¹⁸⁵ Žr.: J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, p. 324.

¹⁸⁶ M. Zavjalova, „Daiktų pasaulis lietuvių užkalbėjimuose“, *Tautosakos darbai*, VIII (XV), Vilnius, 1998, p. 151; M. Zavjalova, „Lietuvių ir rusų užkalbėjimų nuo gyvatės pasaulio modelių palyginimas“, *Tautosakos darbai*, IX (XVI), Vilnius, 1998, p. 107.

¹⁸⁷ LKŽ, V, p. 271–272. Plg. Antano Strazdo „Giesmėje apie vardą Marijos“: *Saldžiausias tawa W a r d a s, / Unt wisa švieta k a r d a s ...* (A. Strazdas. *Giesmės svietiškos ir šventos*, faksimilinis leidinys, Vilnius, 1991, p. 54).

o tai savaime prisideda prie jo fonetinio asocijavimo su žodžiu *vařdas*. Taip pat plg. lietuvių veiksmažodžio *kĩrsti* vartojimą, be kita ko, kalbant tiek apie griaustinio trenksmą (*Kad kirsta griaustinio medįžian, tai net perskelta stuobrys* Taurāgnai, Utenos r.; *Kaip kirto žaibas, tai ir perkũnsargĩ sutrupino* Sudeĩkiai, Utenos r.), tiek apie smarkią, griežtą kalbą (*Kaip pradės ant manės kirsti, aš tik žvalgaus, ar negirdi kas* Skuōdas; *Tokia kalba aštri – žodis ė žodį kerta* Geistaraĩ, Vilkaviškio r.; *Ir Katrė beturinti liežuvelĩ: taip kertas, kad bėda!* Žemaitė, ir pan.)¹⁸⁸; plg. būdingą griežtos kalbos palyginimą *kaip kirste, kirviu kerta, nukirto* ir pan.¹⁸⁹ Panašiai *rėžti*, be kita ko, – tai ir ‘atvirai, drąsiai, tiesiai, smarkiai sakyti, kalbėti, pasakoti’, *atrėžti* – tai ir ‘drąsiai, griežtai atsakyti, atkirsti’¹⁹⁰ bei pan. Plg. giminiškus rusų *резать* ‘pjauti, rėžti’ (*отрезать* = *atrėžti*), *с-разуть* ‘nukirsti, nukauti’, *сражаться* ‘kautis, kovoti, kirstis, kapotis’ ir, kita vertus, *выразить* ‘išreikšti’, *выразиться* ‘pasakyti, išsireikšti’. Plg. būdingus priežodžius: lietuvių *Liežuvis be peilio papjauna*¹⁹¹; rusų *He ножа бойся, а языка* „Ne peilio bijok, o liežuvio“¹⁹²; latvių mĩslę: *Kas asāks par zobenu?* „Kas aštresnis už kalaviją?“ = *liežuvis*¹⁹³ ir pan.

Iš tolimesnių tradicijų plg. atitinkamus manichėjų vaizdinius (pagal krikščionių rašytoją iš Sirijos Teodorą bar Konai): „Gyvoji Dvasia sušuko skardžiu balsu, ir

¹⁸⁸ Ten pat, p. 855–866.

¹⁸⁹ *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, sudarė K. B. Vosylytė, Vilnius, 1985, p. 116.

¹⁹⁰ Žr. *LKŽ*, XI, p. 513–520.

¹⁹¹ *Tauta ir žodis*, III, p. 384: Nr. 565.

¹⁹² В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, IV, p. 675.

¹⁹³ *Latviešu tautas mĩklas*, p. 188: Nr. 1970a.

Gyvosios Dvasios balsas tapo lyg aštrus kalaviją...¹⁹⁴.

Liežuvį, balsą, žodį prilygintą kalavijui randame ir Biblijoje. Neigiama prasme – Senajame Testamente, Ps 64.3–4: „Apgink mane nuo nedorėlių gaujos, nuo pikta darančių minios. Jie galanda savo liežuvius lyg kalavijus...“ Teigiama prasme – Naujajame Testamente, Žyd 4.12: „Dievo žodis yra gyvas, veiksmingas, aštresnis už bet kokią dviašmenį kalaviją“. Bet pats žinomiausias ir iškalingiausias liežuvio, balso, žodžio prilyginimas kalavijui, matyt, bus iš Apreiškimo Jonui. Pavyzdžiui, Apr 1.16: „Dešinėje rankoje jis laikė septynias žvaigždes, iš jo burnos ėjo aštrus dviašmenis kalavijas, o jo veidas buvo tarytum saulė, žibanti visu skaistumu“¹⁹⁵. Jau 1865 m. žymus rusų mitologas A. Afanasjevas šį Kristui iš burnos einantį kalaviją susiejo su mūsų aptarto „bylojančio perkūno“ liežuvio-žaibo įvaizdžiu¹⁹⁶.

Turint omeny šio rašinio temą, ypač verta dėmesio Apr 19.11–16: „Aš išvydau atvirą dangų, ir štai pasirodė baltas žirgas. Ant jo sėdėjo raitelis, vardu Ištikimasis ir Teisusis; jis teisingai teisia ir kovoja... ir jo vardas – Dievo Žodis. Jį lydėjo dangaus kareivijos pulkai ant baltų žirgų, apsivilkę tyros drobės drabužiais. Iš raitelio burnos ėjo dviašmenis ka-

¹⁹⁴ H. Jonas, *The Gnostic Religion*, p. 82; Г. Виденгрэн, *Мани и манихейство*, Санкт-Петербург, 2001, p. 82.

¹⁹⁵ C. G. Jungo nuomone, „kalavijas reiškia saulės galią, todėl Apokalipsėje kalavijas kyšo iš Kristaus burnos, būtent – gaivinanti ugnis, kalba, apvaisinantis Žodis“ (C. G. Jung, *Symbols of Transformation*, p. 359).

¹⁹⁶ А. Н. Афанасьев, *Поэтические воззрения славян на природу*, I, Москва, 1995, p. 146.

l a v i j a s, kuriuo jis ištiks tautas... Ant jo drabužio ir ant strėnų užrašytas vardas: Karalių Karalius ir Viešpačių Viešpats“. Taip pat *Apr* 19–21: „Tuomet išvydau žvėrį ir žemės karalius bei jų kariuomenes, susirinkusias kovoti su raiteliu ir jo kariuomene. Žvėris buvo sugautas, o kartu su juo netikrasis pranašas... Visus kitus užmušė raitelis kalaviju, einančiu iš burnos“.

Savo šaknimis biblinis apokaliptinio raitelio vaizdinys, matyt, siekia senovės Irano tradiciją. Plg. *Zątspram* 34.54: „Ir pasirodys naktį ore ugnis, pavidalo kaip žmogus, pakylėtas dvasios galių, lyg jotų ugnies žirgu, ir baisus [pažiūrėti]: ir visi išsivaduos iš abejonių“¹⁹⁷. Juoba kad senovės iranėnų „Dievo sūnaus“ Sraošos (Ahuramazdos sūnaus bei šauklio) ratus traukia ketvertas baltų žirgų¹⁹⁸. Tačiau labai tikėtina, kad šis vaizdinys siekia dar senesnę indų-iranėnų (arijų), o gal net bendrą indoeuropiečių tradiciją, kiek tai leidžia paties jojimo paplitimo laikas.

Šiaip ar taip, mums svarbu tai, kad, René Guénono nuomone, „personažas, su kuriuo čia turime reikalą, – tai tas pats indų tradicijos Kalki avatara, raitas ant balto žirgo“¹⁹⁹. Kitoje vietoje, skirtoje minėtiems indų vaizdiniais, autorius savo nuomonę dar pabrėžia: „Ryšium su tuo pažymėsime, kad paskutinis [Višnaus] įsikūnijimas, Kalki avatara, ‘raitelis ant balto žirgo’, turintis apsireikšti šio ciklo pabaigoje, Puranose apibūdinamas vaizdiniais, tiksliai atitinkančiais tuos, kuriais pasižymi Kristaus ‘ant-rasis atėjimas’ Apokalipsėje“²⁰⁰. Turimas omeny vieno iš

¹⁹⁷ R. C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, p. 230.

¹⁹⁸ Ten pat, p. 111.

¹⁹⁹ R. Guénon, *Fundamental Symbols*, p. 130, žr. p. 105.

²⁰⁰ Ten pat, p. 106.

hinduizmo aukščiausių dievų trejybės – Višnaus įsikūnijimas. P. Grincerio apibūdinimu, „Višnus, raitas ant balto žirgo, su spindinčiu kalaviju rankoje, naikina niekšus, atstato dharmą ir parengia pasaulį būsimam atgimimui. Tai vienintelė ‘būsima’, mesijinė Višnaus avatara, ir įvyks ji, pagal mitinę chronologiją, kalijugos, mūsiškio istorinio periodo, pabaigoje“²⁰¹.

Kadangi aiškinantis simbolio vidinį turinį klausimas apie galimą istorinę vaizdinio difuziją bei perimamumą tėra antraeilis, „apokaliptinį raitelį“, švento Žodžio kalaviju pribaiigiantį tamsos jėgas ir atnešantį naujos dienos šviesą į pačią niūriausią nakties (žiemos, bet kokio nuosmukio, bet kokios neigiamos būsenos) gūdumą, ar bent jau atskirus jo bruožus, galima įžvelgti ir mūsų Vytyje, juoba kad artimas jam Perkūno įvaizdis (bei su juo susijusio „pagrindinio mito“ motyvai) tam yra visiškai palankūs.

Tuo, pavyzdžiui, neabejojo Oskaras Milašius, teigęs, kad „mūsų tautinio herbo raitelis sidabro šarvais ir baltasis žirgas“ esąs „pagimdytas tos pat neatmenamos tradicijos kaip ir Apokalipsės riteris bei baltasis žirgas“²⁰².

Šiaip ar taip, nėra jokio reikalo dirbtinai siaurinti mūsų Vyčio simbolikos tokio pobūdžio toli siekiančių potencialių prasmų sąskaita tik todėl, kad jos iki šiol netapo pakankamai raiškiai aktualizuotos, paliudytos istorinių šaltinių. Juoba kad iš tikrųjų yra ne visai taip, ir balto raitelio su iškeltu kalaviju vaizdiniui Lietuvoje

²⁰¹ П. А. Гринцер, „Аватара“, *Мифы народов мира: Энциклопедия*, I, Москва, 1980, p. 25; žr.: *A Sanskrit-English Dictionary...*, p. 262 bei kt.

²⁰² O. V. Milašius, „Paskaita Geografijos draugijos salėje, Paryžiuje, 1919-03-29“, *ETHOS: Baltų kultūra ir lietuviška savimonė*, Savilaida, 1984, p. 10.

nuo seno būdingi gana aiškūs dangiškojo „Išgelbėtojo“ archetipo elementai.

Ryškiausiai jie iškyla legendose apie stebuklingus šventojo Kazimiero, lemiama akimirką stojančio Lietuvos kariuomenei į pagalbą, apsireiškimus. Žinomiausia iš jų mena 1518 m. įvykius, kai Maskvos kunigaikštystės būriai apgulė ir ketino užimti Polocką. Tuo kartu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenei, skubėjusiai į Polocką, reikėjo persikelti per ištvinusią Dauguvą. Lietuvos kariai puolė melsti šventąjį Kazimierą, Lietuvos globėją, pagalbos (kituose legendos variantuose Kazimiero pagalbos meldė pats karalius Žygimantas Senasis, šventojo brolis, kuris iš tikrųjų karuose su Maskva asmeniškai nedalyvavo). Ir tuomet apsuptas šviesos padangėje pasirodęs baltas raitelis. Jis nusileidęs ant žemės, pirmas įjojęs upėn ir pervedęs paskui save Lietuvos kariuomenę; arba mostelėjęs ranka, ir Dauguvos vandenys persiskyrė. Stebuklo įkvėpti, Lietuvos kariai apgynė Polocką²⁰³.

Dabar jau paskelbti ankstyvieji, pirminiai šv. Kazimiero legendų rašytiniai šaltiniai. Antai Bernardo Vapovskio kronikoje, rašytoje (lotynų kalba) to pat XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais, skaitome:

„...iš Lietuvos atėjo žinia, kad prie Polocko pilies buvo sėkmingai susikauta su maskvėnais vadovaujant Goštautui ir Jonui Boratinskiui, lenkų raitelių vadui. Septyni tūkstančiai maskvėnų raitelių įsirengė stovyklą prie Polocko ir mėgino jėga arba išdavystės keliu užimti šią pilį. Karaliaus raitelių buvo du tūkstančiai, tarp kurių penki šimtai šarvuotų lenkų raitelių. Kitame Dauguvos upės krante stovėjo apsiausta

²⁰³ Žr.: B. Buračas, *Pasakojimai ir padavimai*, Vilnius, 1996, p. 105; J. Jurginis, *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*, Vilnius, 1976, p. 46.

pilis, prie kurios persikelti lietuviams ir lenkams buvo labai sudėtinga, nes buvo manoma, kad Dauguvos niekur negalima perbirsti. Atsitiko taip, kad Jonui Boratinskiui jodinėjant upės krantu, uoliai ir atkakliai ieškant brastos, jam pasirodė kažkoks prakilnios išvaizdos jaunuolis b a l t u a p s i a u s - t u, jojantis a n t puikaus ž i r g o. 'Šen, – sušuko, – šen, sekite paskui manel!' Tai pasakęs, pentiniais paragino žirgą, šoko į upę ir, parodęs brastą, visiems stebintis išjojo kitame krante, o po to pranyko. Vadas Boratinskis, pamatęs šį stebuklą, pats ir visa raitija per parodytą brastą be jokių kliūčių saugiai persikėlė. Buvo įtikėta, kad tas, kuris parodė brastą, buvo karaliaus Žygimanto brolis Kazimieras. Šiandien, kaip gerai žinoma, ypatinga šio palaimintojo globa didžiuojasi lietuviai, kadangi jis garsėja nepaprastais stebuklais. Bet kad ir kas buvo tas, kuris parodė brastą per Dauguvos upę, karaliaus kariuomenės vadai toje pusėje perkėlė visą kariuomenę ir, žygiuodami kautynių rikiuote, smarkiai užpuolė nieko panašaus nesitikinčius maskvėnus... Priešų stovykla buvo išplėsta, o Polocko pilis išvaduota nuo apsiausties²⁰⁴.

Grigaliaus Svencickio 1604 m. „Š. Kazimiero gyvenime“ (parašytame irgi lotynų kalba) apie tą patį įvykį skaitome:

„Tame žygyje sukorę daugelio dienų kelią, pasiekė Dauguvos upę. Neradę brastos, visi sustoja ant kranto, o kol susirūpinę svarsto, kaip persikelti, štai jiems priešais akis pasirodo kažkoks b a l t u r ū b u vilkintis jaunuolis, jojantis a n t b a l t o ž i r g o, gražiai atrodantis ir išvaizdus. Visus ragina nenusiminti, įsako sekti jį kaip vadą. Kai tai pasakė, tuoj pat pentiniais spustelėjęs žirgą, kuriuo jojo, pirmasis išoka į upę ir, rodydamas brastą, be jokio vargo įveikęs upę, kitiems stebint, sveikas nusigauna į kitą krantą. Tai matydami lenkų kariai, apstulbę dėl nepaprasto įvykio, ilgai dar liko stovėti, kur stovį,

²⁰⁴ Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai, sudarė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2003, p. 70–73.

ir nepajudėjo iš vietos tol, kol jis pakartotinai neparagino, kad nesibaimindami sektų jį kaip vadą. Pagaliau, matydami, kad tai vyksta Dievo valia, pilni tikėjimo ir tikrumo, būriu metasi į sraunios upės pavojus toje vietoje, kur jis rodė, ir sveiki persikelia. Kai tai pamatė vadai ir Karalystės raitija (o jaunuolis tuo tarpu pranyko jiems iš akių), visi ima šaukti: 'Kazimieras, Kazimieras!' – ir duodami kiekvienas už save įžadus bei meldamiesi prašo jį patį, kuris tapo jų žygio vadu, būti vadovu bei globėju ir gresiančiame mūšyje. Dievobaimingų karių maldos nenuėjo veltui. Nes, kai vos davus ženklą puolė tiek daug jų jėgas viršijančius priešus, privertė juos bėgti ir prieš jų valią nutraukti apgultį...²⁰⁵.

Petro Skargos „Šv. Kazimiero, Lenkijos karaliačio, gyvenime“, pirmąsyk išleistame 1610 m. lenkiškai:

„Taip pat 1518 Viešpaties metais saviesiems lenkams ir lietuviams, negausią kariuomenę sudariusiems, šlovingą pergalę prieš Maskvą suteikė prie Polocko, kur b a l t a i a p s i r e n g ė s šv. Kazimieras buvo regimas, perkėlą per Dauguvos upę ir brastą kariuomenei rodantis šiais žodžiais: 'Ten eikite paskui mane'. Tą patį jis padarė ir kitais metais kariuomenės iššauktas, savo malda irgi dideles Maskvos pajėgas menkai lietuvių kariuomenei į rankas atiduodamas ir jų širdis padarydamas tokias, kad du tūkstančiai prieš Maskvos šešiasdešimt tūkstančių pulti išdrįso ir, Dievo padedami, laimėjo“²⁰⁶.

1654 m. prie Polocko „prakilnios išvaizdos jaunuolis, raitas a n t b a l t o ž i r g o ir pats vilkįs b a l t a i s d r a b u ž i a i s“, pasirodė Maskvos kariuomenės vadui ir perspėjo nepulti²⁰⁷. Ir t. t.

²⁰⁵ *Ankstyvieji šv. Kazimiero „Gyvenimai“*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2004, p. 142–143.

²⁰⁶ Ten pat, p. 186–187.

²⁰⁷ *Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai*, p. 287. Už malonias nurodytas man šiuos šaltinius dėkoju „Aidų“ leidėjams Vytautui Ališauskui ir Pranui Vildžiūnui.

Šiame šv. Kazimiero dangiškų apsireiškimų kontekste įsidėmėtina, kad to meto jungtinės Lietuvos–Lenkijos kariuomenės raiteliai prie savo arba žirgo nugaros prisitaisydavo dekoratyvinius baltus sparnus, taigi akivaizdžiai tapatinosi su „dangiškąja kariauna“.

Ar šitoks dangiškojo raitelio-išgelbėtojo įvaizdis paliko pėdsakų lietuvių tautosakoje, ar veikiau atvirkščiai – jis pats Lietuvoje išsirutuliojo iš atitinkamų archajiškų, nuo seniausių laikų tradicijos puoselėjamų vaizdinių, vargu ar įmanoma vienareikšmiai nuspręsti. Šiaip ar taip, Mažosios Lietuvos – protestantiško krašto, kur šv. Kazimiero kultas vargu ar tikėtinas, – gyventojas *Užančių Šuišils matė dienoje (per estereikių [austrų] karą 1864) b a l t a i š v i e s ū r a i t e l i pietunlink per orą bejojantį ir tolume iš po akių prapuolantį*²⁰⁸.

Kone žodis žodin toks spindintis raitas karalaitis-Išgelbėtojas pasirodo ir pasakose. Pavyzdžiui, 1880 m. Pajiesy, Garliavos apyl. (Kauno r.) užrašytoje ATU 314 tipo stebuklinėje pasakoje, kur jis panašiai įsikiša į savo nuotakos karalaitės tėvo kautynes su priešais ir nulemia pergalę: *Kaip užsisėdo [ant žirgo], visas ž i b ė j o k a i p s a u l ė. Tuojaus i š k i l o a n t o r o, tai nulėkė ten, kur jo vuošvis vajavojo. Kaip pradėjo s u s a v o š o b l e kirst, tuojaus visus išmušė, o karalius jau vaisko tik biskį turėjo, tuojaus jis anuos iškirtė. Vuošvis ir žentai pradėjo rėkt: „Dievas, Dievas mums padėjo apvajavot!“ Norėjo jį pagaut, ale tas i š k i l o a n t o r o ir nulėkė*²⁰⁹. Įsidėmėtina – matyt, tradicijos nulemta – ir šio vaizdinio interpretacija: „D i e v a s mums padėjo apvajavot!“

²⁰⁸ *Juodoji knyga*, surinko Jonas Basanavičius, p. 71: Nr. 34.

²⁰⁹ *Lietuviškos pasakos įvairios*, I, surinko Jonas Basanavičius, Vilnius: Vaga, 1993, p. 305: Nr. 122.

Pasakos variante, XIX a. pabaigoje užrašytame Gražiškėse (Vilkaviškio r.), jis *sėdo an savo to arklio ir nujojo tenai – vuošvis mislijo, kad iš dangaus a n i u o l a s atjojo, ir paskui, laimėjęs karą, pasakoja, kad jam Dievas a n i u o l a atsiuntė in pagelbą*²¹⁰.

O kitoje to paties tipo (ATU 314A) pasakoje, 1896 m. užrašytoje Ožkabaliuose (Vilkaviškio r.), jau turime ne Dievą, ne Dievo siųstą angelą, o šventąjį: *tuojaus išsoko sidabro žirgas ir viskas, kas tik reik. Užsėdęs atjojo ant vainos. Žiūri visi, kas čia per kareivis atjojo. Kiti mislio, kad koks i š d a n g a u s š v e n t a s i s: iškirto ano visą vaiską, kaip nujo, tep nujo! Jau jie išlaimėjo vainą, sugrižo atgal, sako: „Atjojo t u r b ū t k o k s š v e n t a s i s, anuos sumušė, mums nereikėjo nė rankų pakylėt, išlaimėjom*²¹¹.

Ir štai vėl nebe pasakų, bet šio pasaulio tikrovėje (nors, kaip matyti, vargu ar teisinga jas dvi visuomet griežtai skirti) – XX a. pradžios kovose už Lietuvos nepriklausomybę per didžiąsias Jiezo kautynes padangėje buvęs matyti šventasis Kazimieras a n t b a l t o ž i r g o, u ž s i m o jęs k a l a v i j u į priešų pusę ir taip nulėmęs lietuvių kariuomenės pergalę prieš skaičiumi bei ginkluote daug pranašesnę priešą²¹².

Ir tai, kad baltas raitelis iškeltu kalaviju suvokiamas jei ne kaip pats Dievas ar Dievo siųstas angelas, tai kaip šventasis – ne šio pasaulio, bet „dvasios karys“, – tik papildomai pabrėžia būtent dvasinį šio vaizdinio simbolikos turinį.

²¹⁰ *Lietuviškos pasakos įvairios*, IV, surinko Jonas Basanavičius, Vilnius: Vaga, 1998, p. 310–311: Nr. 153.

²¹¹ *Lietuviškos pasakos įvairios*, III, surinko Jonas Basanavičius, Vilnius: Vaga, 1997, p. 216: Nr. 97.

²¹² B. Buračas, *Pasakojimai ir padavimai*, p. 105.

G. Beresnevičius yra atkreipęs dėmesį į tai, kad mūsų Vytį struktūriškai atitinka ir paties Vytauto Didžiojo ant balto žirgo su iškeltu kalaviju įvaizdis²¹³, itin išreikštas, pavyzdžiui, žinomame Jono Mateikos paveiksle „Žalgirio mūšis“, kuriame Vytautas būtent taip (tiesa, su „kariškai raudonu“ apsiaustu) pavaizduotas vidur kruvinos mūšio sumaišties. Įvaizdžio semantika čia irgi akivaizdžiai peržengia istorijos rėmus ir lemiamo Žalgirio mūšio nugaletojai suteikia antlaikio Nugaletojo bruožų. Juoba kad būtent Vytauto Didžiojo valdymo metu Vytis tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniu herbui²¹⁴.

Galų gale paminėtinas šiuo atžvilgiu ir M. K. Čiurlionio paveikslas „Miestas. Preludą“, kurio pačiame

²¹³ G. Beresnevičius, *Dievas raitelis*, p. 44; G. Beresnevičius, *Lietuvių religija ir mitologija*, Vilnius, 2004, p. 69; plg.: A. Vyžintas, *Sakralinės Vyčio herbo ištakos*, p. 19.

²¹⁴ Šiuo atžvilgiu reikšminga ir fonetinė sąsaja tarp šiuolaikinio lietuviškojo *Vyčio* pavadinimo ir didžiojo kunigaikščio vardo *Vytautas*. Nors pastarojo prolyte spėjama buvus **Vyd-taut-* (plg. *Taut-vydas*; žr. K. Kuzavinis, B. Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius, 2005, p. 338), visai įmanoma būtų ir lytis **Vyt-taut-* (dėl tokio pirmojo dėmens plg. *Vyt-ėnis* bei kt.; žr. G. Beresnevičius, *Dievas raitelis*, p. 44; A. Vyžintas, *Sakralinės Vyčio herbo ištakos*, p. 16, 21). arba, be jokių rekonstrukcijų, stačiai *Vy-taut-* su dėmeniu *Vy-*, kaip kad varduose *Vy-baras*, *Vy-gailas*, *Vy-gaudas*, *Vy-gintas*, *Vy-kantas*, *Vy-kintas* bei kt., kuriuose jis siejamas būtent su veiksmoždžiu *vyti* (S. Valentas, *Linguistinis pasaulis poezijoje*, Vilnius, 1997, p. 34; K. Kuzavinis, B. Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, p. 328–329). Be to, „baltarusių padavimuose tikrinis vardas *BimaŲm* dažnai perteikiamas lytimi *Bim*, kurioje, matyt, susikerta dviejų rūšių asmenvardžiai: baltiškasis *Vytautas* ir slavų *Vit*. Pastarasis paliudytas, pavyzdžiui, senojoje čekų kalboje, pagal šiuolaikinę ortografiją rašomas *Vít* (plg. tipologiškai tapačius senuosius sudurtinius asmenvardžius *Svanto-Vít*, *Hosti-Vít*)“, todėl „*Vytautas* Baltarusijoje galėjo asocijuotis ir su Sventovitu“ (Ю. Гурская, „Образ князя Витовта в народной культуре белорусов“, *Tautosakos darbai*, XXX, Vilnius, 2005, p. 170–171).

vidury – pusiau perregimas, nežemiškas balkšvas raitelis su iškeltu kalaviju skrieja per rusvuose ūkuose apačioje skendintį pasakų miestą, nuo vieno stataus šlaito ant kito (tarsi nuo Stalo kalno ant Gedimino kapo kalno, žiūrint iš dabartinio Kalnų parko Vilniuje, iš tos vietos, kuri neseniai buvo parduota ir pasibaisėtinau užstatyta), nelyginant vėjo gūsis, nelyginant žaibo blyksnis, savo antlaike prasme skrosdamas Miestą užgulusias istorijos miglas.

PABAIGA

Keliais žodžiais apibendrinant visa, kas pasakyta, balto raitelio su iškeltu kalaviju raudoname lauke įvaizdis simbolizuoja, viena vertus, tam tikrą žmogaus vidinę būseną, kurią galima apibūdinti kaip kilnaus kario, riterio dvasią, o antra vertus, su šia žmogaus būseną susijusį, ją grindžiantį savotišką antžmogišką, antgamtinį (= užsąmoninį, archetipinį jungiškąją prasme) veiksnį, kuris kokio nors proceso – paprasčiausios perkūnijos, sunkios ligos (karštinės), kautynių, karo, viso žmogaus gyvenimo (dieviškas vėlės palydovas), sudėtingo istorijos periodo, ištiso kosminio ciklo (Kalki avatara), tiesiog pasaulio būties (apokaliptinis raitelis) ar pan. – kritiniu, lūžio, „agonijos“²¹⁵ momentu įsikiša kaip „pagalbininkas iš aukščiau“, lemiantis „agonijos“ pabaigą ir laimingą baigtį.

Norint aiškiau suvokti šio simbolio jausminį turinį, kitaip sakant, patirti tą jausmą, kuris sudaro emocinį jo semantikos branduolį, pasiūlyčiau sceną iš ekranizuotos J. R. R. Tolkienu trilogijos „Žiedų valdovas“ antrojo filmo, kai kraupių nakties kautynių su Mordoro orkų būriais Helmo dauboje pačią kritiškiausią akimirką to-lumoje staiga pasigirsta kanopų griaudesys ir ant aukšto kalno keteros pasirodo baltas raitelis su iškeltu kalaviju, spindinčiu rausvose brėkstančio ryto žarose, vedantis

²¹⁵ Nepamirškime, kad gr. ἀγωνία pirminė reikšmė yra ‘kautynės, susirėmimas, kova’.

paskui save Išsigelbėjimo kariauną ir lemiantis Pergalę. Pasak šios vietos knygoje (II dalis, III knyga, VII sk. galas), „virš kalno keteros staiga pasirodė raitelis, visas baltas, švytintis tekančios saulės spinduliuose... ‘Baltasis raitelis!’ – sušuko Aragornas“²¹⁶.

Neapsakomas Šviesos sprogymas, tokią akimirką perpildantis širdį ir ištrykštantis džiaugsmo ašaromis, naujų jėgų, besąlygiško ryžto bei tikėjimo antplūdis geriau nei bet kokie žodžiai išreiškia Vyčio vaizdinio esmę, vaizdinio, kurį mūsų protėviai iškėlė jų sukurtos Lietuvos valstybės herbu.

²¹⁶ J. R. R. Tolkien, *The Lord of the Rings, II: The Two Towers*, London, 1974, p. 128 (plg. J. R. R. Tolkien, *Žiedų valdovas, II: Dvi tvirtovės*, iš anglų kalbos vertė Andrius Tapinas, Vilnius, 1998, p. 150).

SANTRUMPOS

ATU: The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson by Hans-Jörg Uther, I, Helsinki, 2004.

BRMŠ: Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, sudarė Norbertas Vėlius, I–IV, Vilnius, 1996–2005.

LD: K. Baruono latvių liaudies dainų rinkinys Latvju dainas.

LKŽ: Lietuvių kalbos žodynas, I–XX, Vilnius, 1956–2002.

Pirminis darbo variantas parašytas baltarusių tęstiniam
etnokultūros leidiniui „Druvis“ paprašius

DAINIUS RAZAUSKAS

Vytis

simbolikos požiūriu

Baltas raitelis su iškeltu
kalaviju raudoname lauke

Viršelio dail. Tomas Vyšniauskas

Išleido leidykla „Aidai“

Didžioji g. 34, LT-01128 Vilnius

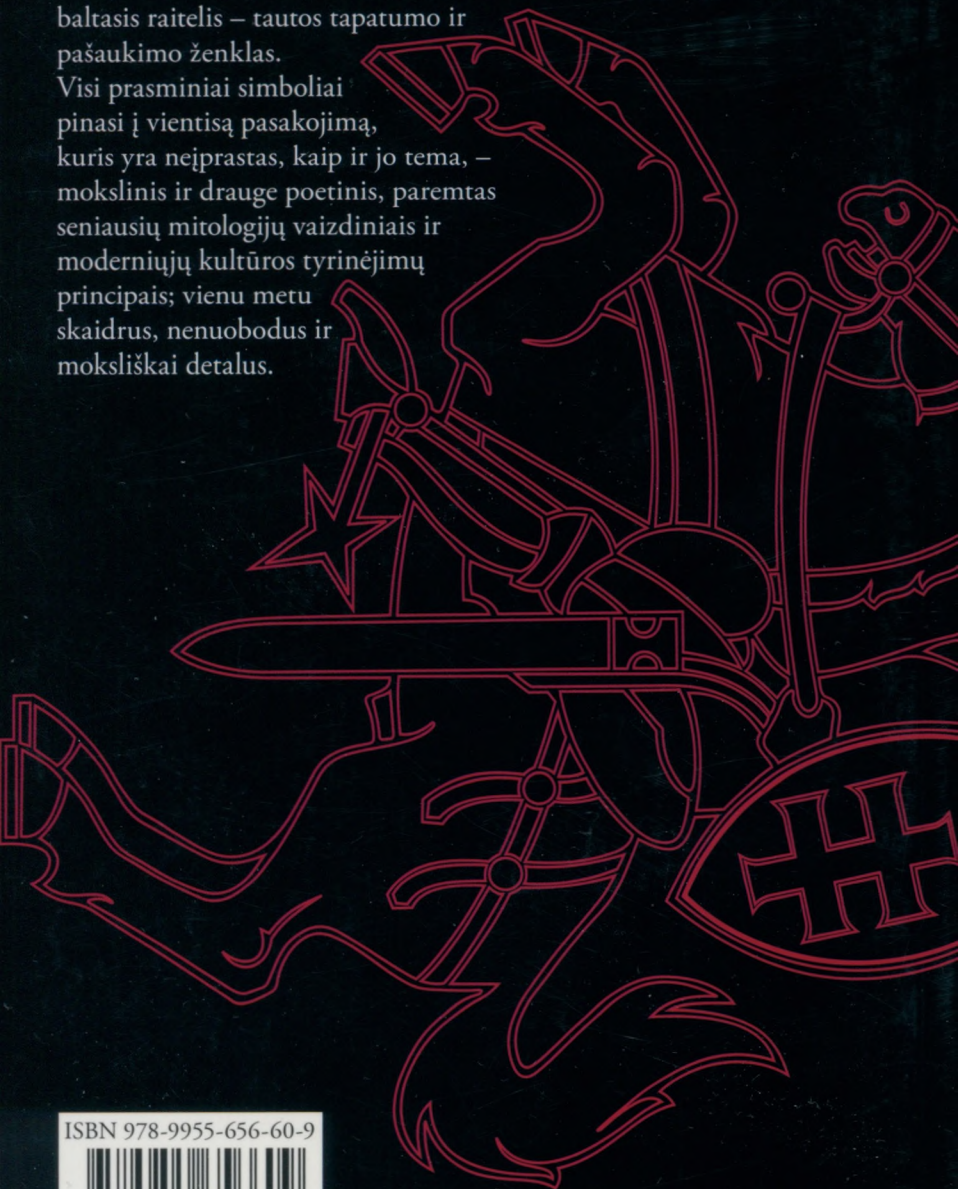
www.aidai.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius

Dainiaus Razausko knyga siūlo atsakymą į vis rečiau bekeliama, reikšmingą klausimą: kokia yra gelminė mūsų herbo – Vyčio – prasmė? Ką simbolizuoja baltas raitelis su iškeltu kalaviju raudoname fone?

Žmogaus ir žirgo vienovė išreiškia aukštesniosios prigimties triumfą; kovojantis karys yra tiek dvasinės, tiek ir materialios pergalės įvaizdis; baltasis raitelis – tautos tapatumo ir pašaukimo ženklas.

Visi prasminiai simboliai pinasi į vientisą pasakojimą, kuris yra neįprastas, kaip ir jo tema, – mokslinis ir drauge poetinis, paremtas seniausių mitologijų vaizdiniais ir modernių kultūros tyrinėjimų principais; vienu metu skaidrus, nenuobodus ir moksliškai detalus.

ISBN 978-9955-656-60-9

9 789955 656609